

SET 1

समूह 'क' (अति छोटी उत्तर)

१. सामाजिकीकरण प्रक्रियामा घरपरिवारको भूमिका किन महत्वपूर्ण मानिन्छ?

उत्तर: सामाजिकीकरण प्रक्रियामा घरपरिवारको भूमिका महत्वपूर्ण मानिन्छ किनभने बच्चाले समाजमा बस्नका लागि आवश्यक पर्ने पहिलो भाषा, संस्कार, नैतिक मूल्य, र व्यवहार आफ्नै परिवारबाट सिक्ने गर्दछ ।

२. मानव विकास सूचकाङ्क (HDI) को प्रतिवेदन कुन अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाले प्रकाशन गर्छ?

उत्तर: मानव विकास सूचकाङ्क (HDI) को प्रतिवेदन संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रम (UNDP) ले प्रकाशन गर्छ ।

३. अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा (Intangible Cultural Heritage) भन्नाले के बुझिन्छ?

उत्तर: मानिसका पुर्खादेखि चलिआएका, छाम्न वा देख्न नसकिने तर अनुभव गर्न र पुस्तान्तरण गर्न सकिने रीतिथिति, लोकभाका, नाँच, कौशल, र चाडपर्वहरूलाई अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा भनिन्छ ।

४. मानव बेचबिखनको जोखिममा परेका व्यक्तिलाई तत्काल उद्धार गर्न कुन हटलाइन नम्बर प्रयोग गरिन्छ?

उत्तर: मानव बेचबिखनको जोखिममा परेका व्यक्तिलाई तत्काल उद्धार गर्न राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र नेपाल प्रहरीद्वारा सञ्चालित हटलाइन नम्बर ११४५ (वा प्रहरीको १००) प्रयोग गरिन्छ ।

५. सङ्घीय व्यवस्थापिका अन्तर्गत 'प्रतिनिधि सभा' को कार्यकाल सामान्यतया कति वर्षको हुन्छ?

उत्तर: सङ्घीय व्यवस्थापिका अन्तर्गत 'प्रतिनिधि सभा' को कार्यकाल सामान्यतया ५ वर्षको हुन्छ ।

६. नेपालको हावापानीलाई प्रभाव पार्ने सबैभन्दा प्रमुख भौगोलिक तत्त्व कुन हो?

उत्तर: नेपालको हावापानीलाई प्रभाव पार्ने सबैभन्दा प्रमुख भौगोलिक तत्त्व 'धरातलीय उचाइ' (Altitude) र हिमालको अवस्थिति हो ।

७. राणाकालमा घटेको कुन पर्वपछि नेपालमा १०४ वर्षे जहानियाँ शासनको सुरुवात भएको थियो?

उत्तर: वि.सं. १९०३ भदौ ३१ गते घटेको 'कोट पर्व' पछि नेपालमा १०४ वर्षे जहानियाँ राणा शासनको सुरुवात भएको थियो ।

८. नेपालको जलविद्युत उत्पादनमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षण गर्न कुन ऊर्जा नीति सहयोगी देखिन्छ?

उत्तर: नेपालको जलविद्युत उत्पादनमा निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षण गर्न 'लाइसेन्स प्रक्रियाको सरलीकरण', 'कर छुट' तथा 'विद्युत खरिद सम्झौता (PPA) को सुनिश्चितता' गर्ने राष्ट्रिय ऊर्जा नीति सहयोगी देखिन्छ ।

९. नेपालको परराष्ट्र नीतिको मुख्य मार्गदर्शक सिद्धान्त के हो?

उत्तर: नेपालको परराष्ट्र नीतिको मुख्य मार्गदर्शक सिद्धान्त 'असंलग्नता' र 'पञ्चशीलको सिद्धान्त' हो ।

१०. पछिल्लो जनगणना (२०७८) अनुसार नेपालको वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर कति रहेको छ?

उत्तर: पछिल्लो जनगणना (२०७८) अनुसार नेपालको वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर ०.९२ प्रतिशत रहेको छ ।

११. गुणस्तरीय जीवनका दुईवटा भौतिक सूचकहरू उल्लेख गर्नुहोस्।

उत्तर: गुणस्तरीय जीवनका दुईवटा भौतिक सूचकहरू: (क) सन्तुलित र पोषिलो भोजन, (ख) सुरक्षित तथा व्यवस्थित आवास हुन् ।

समूह 'ख' (छोटो उत्तर)

१२. "हाम्रो बहुजातीय र बहुभाषिक पहिचान नै नेपालको वास्तविक सम्पत्ति हो।" यस भनाइलाई उदाहरणसहित पुष्टि गर्नुहोस्।

उत्तर: नेपाल भौगोलिक रूपमा सानो भए तापनि यहाँ जातजाति, भाषा, धर्म र संस्कृतिमा अद्वितीय विविधता छ । वि.सं. २०७८ को जनगणना अनुसार नेपालमा

१४२ जातजाति र १२४ भन्दा बढी भाषाहरू बोलिन्छन् । यो बहुजातीय र बहुभाषिक पहिचान नै नेपालको वास्तविक सम्पत्ति हो किनभने:

- **सांस्कृतिक वैभव:** राईहरूको साकेला, थारूहरूको झिझिया, गुरुङहरूको घाटु र नेवारहरूको इन्द्रजात्रा जस्ता फरक संस्कृतिले देशलाई संसारभर चिलाउने 'सांस्कृतिक सङ्ग्रहालय' बनाएको छ ।
- **पर्यटन प्रवर्धन:** संसारभरका पर्यटकहरू यही विविधता, मौलिक भेषभूषा र जीवनशैली हेर्न नेपाल आउँछन्, जसले अर्थतन्त्रलाई टेवा दिन्छ ।
- **सहिष्णुताको पाठ:** विभिन्न जातजाति र भाषाभाषीबिचको आपसी मेलमिलाप र 'विविधतामा एकता' को भावनाले नेपाललाई विश्वसामु शान्तिको देशका रूपमा चिनाएको छ । त्यसैले यो विविधता नेपालको कमजोरी नभई बहुमूल्य सम्पत्ति हो ।

१३. दिगो विकासका १७ वटा लक्ष्यहरूमध्ये 'गरिबी निवारण' र 'गुणस्तरीय शिक्षा' हासिल गर्न नेपालले चाल्नुपर्ने कदमहरू लेख्नुहोस्।

उत्तर: दिगो विकास (Sustainable Development) भन्नाले वर्तमान पुस्ताको आवश्यकता पूर्ति गर्दा भविष्यको पुस्ताको अधिकार संकुचित नहुने गरी गरिने विकास बुझिन्छ । यसका लक्ष्यहरू (लक्ष्य १: गरिबी निवारण र लक्ष्य ४: गुणस्तरीय शिक्षा) हासिल गर्न नेपालले देहायका कदमहरू चाल्नुपर्छ:

गरिबी निवारणका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरू:

- स्थानीय कृषि, घरेलु तथा साना उद्योगमा जोड दिएर उत्पादन बढाउने र रोजगारीका अवसरहरू स्वदेशमै सिर्जना गर्ने ।

- गरिब र विपन्न वर्गका लागि सामाजिक सुरक्षा भत्ता, सहूलियत ऋण र भूमिहीनलाई कृषियोग्य भूमिको व्यवस्था गर्ने ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि चाल्नुपर्ने कदमहरू:

- विद्यालयहरूमा परम्परागत शिक्षा प्रणालीको सट्टा प्राविधिक, व्यावसायिक र सीपमूलक शिक्षा (ICT युक्त) प्रदान गर्ने ।
- ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रका विद्यालयहरूमा भौतिक पूर्वाधार, दक्ष शिक्षक र प्रविधिको न्यायोचित वितरण गर्ने ।

१४. नेपाली लोकगीतहरूले हाम्रो मौलिक संस्कृति र श्रमप्रतिको सम्मानलाई कसरी झल्काउँछन्? स्पष्ट पार्नुहोस्।

उत्तर: नेपाली समाज आदिम कालदेखि नै श्रम र प्रकृतिसँग जोडिएको छ । हाम्रा लोकगीतहरू केवल मनोरञ्जनका साधन मात्र होइनन्, यिनले श्रमप्रतिको सम्मान र मौलिक संस्कृतिलाई जीवन्त रूपमा झल्काउँछन्:

- **श्रमको सम्मान:** रोपाइँ गर्दा गाइने 'असारै महिनामा', धान काट्दा वा गोडमेल गर्दा गाइने लोकभाकाहरूले किसानको दुःख, पसिना र माटोप्रतिको प्रेमलाई सम्मान गर्छन् । यसले श्रम गर्दा थकाई मेट्ने र उर्जा भर्ने काम गर्छ ।
- **सांस्कृतिक ऐना:** लोकगीतहरूमा स्थानीय भूगोल, संस्कृति र रहनसहनको वर्णन हुन्छ । जस्तै: देउडा गीतले सुदूरपश्चिमको समाज र भावना बोल्छ भने तामाङ सेलो र पालमले हिमाली तथा पहाडी जनजातिको पहिचान र जीवनशैलीलाई उजागर गर्छन् । त्यसैले, हाम्रा लोकगीतहरूले नेपालीहरू कति मिहिनेती र सांस्कृतिक रूपमा धनी छन् भन्ने कुरा प्रमाणित गर्छन् ।

१५. समाजमा व्याप्त यौन विकृति र विसङ्गतिका कारण किशोरकिशोरीमा कस्ता नकारात्मक असरहरू परिरहेका छन्?

उत्तर: वर्तमान समयमा इन्टरनेट र सामाजिक सञ्जालको दुरुपयोग, अश्लील सामग्रीको सहज पहुँच र नैतिक शिक्षाको कमीका कारण समाजमा यौन विकृति र विसङ्गति बढिरहेको छ । यसले विशेष गरी किशोरकिशोरीमा देहायका गम्भीर नकारात्मक असरहरू पारिरहेको छ:

- **मानसिक तनाव र डिप्रेसन:** यौनजन्य दुर्व्यवहार वा अनलाइन ब्ल्याकमेलिङका कारण किशोरकिशोरीहरू चरम मानसिक तनाव, हीनताबोध र डिप्रेसनको सिकार हुने गरेका छन्, जसले कतिपय अवस्थामा आत्महत्याको बाटो रोज्न बाध्य पार्छ ।
- **पढाइ र भविष्यमा बाधा:** कुलत, अवैध यौन सम्बन्ध वा इन्टरनेटको लतमा फस्दा उनीहरूको ध्यान पढाइ र रचनात्मक कार्यबाट हट्छ, जसले उनीहरूको सुन्दर भविष्य अन्धकार बन्न पुग्छ ।
- **स्वास्थ्यमा गम्भीर असर:** सानै उमेरमा असुरक्षित यौन सम्बन्धका कारण यौन रोगहरू (STDs/HIV) को जोखिम बढ्छ र अनपेक्षित वा सानै उमेरको गर्भावस्थाले किशोरीहरूको शारीरिक र प्रजनन स्वास्थ्यमा गम्भीर धक्का पुग्छ ।
- **अपराधिक क्रियाकलापमा संलग्नता:** क्षणिक आवेग वा बहकाउमा परेर जबरजस्ती करणी वा यौनजन्य अपराधमा संलग्न हुँदा उनीहरूको कानुनी जीवन समेत बर्बाद हुन्छ ।

१६. नेपालको सङ्घीय कार्यपालिका (मन्त्रिपरिषद्) को गठन प्रक्रिया संक्षेपमा व्याख्या गर्नुहोस्।

उत्तर: नेपालको संविधानको धारा ७६ अनुसार सङ्घीय कार्यपालिका (मन्त्रिपरिषद्) को गठन प्रक्रिया देहायबमोजिम रहेको छ:

- **बहुमतको प्रधानमन्त्री:** प्रतिनिधि सभामा स्पष्ट बहुमत प्राप्त संसदीय दलको नेतालाई राष्ट्रपतिले प्रधानमन्त्री नियुक्त गर्छन् ।
- **संयुक्त सरकार (बहुमत नभएमा):** कुनै पनि दलको स्पष्ट बहुमत नभएमा दुई वा दुईभन्दा बढी दलहरूको समर्थनमा बहुमत प्राप्त गर्न सक्ने प्रतिनिधि सभाको सदस्यलाई राष्ट्रपतिले प्रधानमन्त्री नियुक्त गर्छन् ।
- **मन्त्रिपरिषद्को विस्तार:** प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिले समावेशी सिद्धान्तका आधारमा प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाका सदस्यहरूमध्येबाट बढीमा २५ जना सदस्य रहेको मन्त्रिपरिषद् गठन गर्छन् ।
- **उत्तरदायित्व:** प्रधानमन्त्री र मन्त्रीहरू सामूहिक रूपमा सङ्घीय संसदप्रति उत्तरदायी हुनुपर्दछ ।

१७. विश्वको हावापानीका प्रकारहरू वर्गीकरण गर्नुको मुख्य उद्देश्य र आधारहरू के-के हुन्?

उत्तर: पृथ्वीको सबै ठाउँमा एकै प्रकारको हावापानी पाइँदैन । विश्वको हावापानीलाई विभिन्न प्रकारमा वर्गीकरण गर्नुको मुख्य उद्देश्य पृथ्वीको भौगोलिक विविधता, जैविक वातावरण र मानव जीवनको अनुकूलता तथा प्रतिकूलताबारे व्यवस्थित र वैज्ञानिक अध्ययन गर्नु हो । हावापानी वर्गीकरणका मुख्य आधारहरू देहायबमोजिम छन्:

- **अक्षांशीय अवस्थिति (Latitude):** भूमध्यरेखाबाट दूरी बढ्दै जाँदा तापक्रम घट्ने हुनाले अक्षांशलाई मुख्य आधार मानिन्छ ।

- **तापक्रम र वर्षा (Temperature and Rainfall):** कुनै पनि क्षेत्रको वार्षिक औसत तापक्रम र वर्षाको मात्राले त्यहाँको हावापानीको स्वरूप (उष्ण, समशीतोष्ण वा शीत) निर्धारण गर्छ ।
- **समुद्रको दुरी र धरातलीय उचाइ (Distance from Sea and Altitude):** समुद्र नजिकका क्षेत्र र हिमालको उचाइले हावापानीको आर्द्रता र तापक्रममा ठुलो भिन्नता ल्याउँछ, जसलाई वर्गीकरणको आधार मानिन्छ ।

१८. वि.सं. २००७ देखि २०१७ सालको दशकलाई नेपालको इतिहासमा 'राजनीतिक अस्थिरताको दशक' किन भनिन्छ? कारणहरू दिनुहोस्।

उत्तर: वि.सं. २००७ सालमा १०४ वर्षे राणा शासनको अन्त्य भई प्रजातन्त्र स्थापना भए पनि त्यसपछिको एक दशक (२०१७ सालसम्म) नेपालले चरम राजनीतिक अस्थिरता भोग्नुपरेको । यसका प्रमुख कारणहरू निम्नलिखित छन्:

- **छिटो-छिटो सरकार परिवर्तन:** यस १० वर्षको अवधिमा राजा त्रिभुवन र राजा महेन्द्रको पालामा राजनीतिक दलहरू र शाही घोषणाका कारण करिब ७-८ पटक सरकारहरू परिवर्तन भए, जसले गर्दा कुनै पनि सरकारले दीर्घकालीन काम गर्न पाएनन् ।
- **दलहरूबिचको आपसी कलह:** राजनीतिक दलहरू र तिनका नेताहरूमा कुर्सीको मोह, आपसी असमझदारी र व्यक्तिगत स्वार्थ हाबी भयो ।
- **राजाको शक्तिमा आउने महत्त्वाकाङ्क्षा:** राजा महेन्द्रले दलहरूको कमजोरीको फाइदा उठाई सत्ता आफ्नो हातमा लिने प्रयास गरिरहे र अन्ततः २०१७ पुस १ गते प्रजातन्त्रकै अन्त्य गरिदिए । त्यसैले यस अवधिलाई राजनीतिक अस्थिरताको दशक भनिन्छ ।

१९. नेपालमा कृषि पर्यटन (Agro-tourism) र पर्या-पर्यटन (Eco-tourism) प्रवर्धनका सम्भावनाहरू के-के छन्?

उत्तर: नेपाल एक कृषिप्रधान र प्राकृतिक रूपमा सुन्दर देश भएकाले यहाँ कृषि पर्यटन र पर्या-पर्यटनको प्रवर्धनका प्रचुर सम्भावनाहरू छन्:

- **कृषि पर्यटनका सम्भावना:** नेपालका चिया बगान (इलाम), कफी खेती (गुल्मी), सुन्तला तथा स्याउ बगान (मुस्ताङ/मनाङ) र परम्परागत खेती प्रणाली (धान रोपाईं) विदेशी पर्यटकका लागि आकर्षणका केन्द्र हुन्। पर्यटकलाई कृषि कार्यमा प्रत्यक्ष सहभागी गराई 'होमस्टे' (Homestay) मार्फत आम्दानी बढाउन सकिन्छ।
- **पर्या-पर्यटनका सम्भावना:** नेपालका चितवन, सगरमाथा जस्ता राष्ट्रिय निकुञ्जहरू, जैविक विविधता, दुर्लभ वन्यजन्तु (एकसिङ्गे गैँडा, पाटेबाघ) र प्राकृतिक तालतलैयाहरू पर्या-पर्यटनका खानी हुन्। प्रकृतिलाई नोक्सान नपुऱ्याई संरक्षण र पर्यटनलाई सँगै लैजाँदा दिगो आर्थिक लाभ लिन सकिन्छ।

२०. संयुक्त राष्ट्रसङ्घ (UN) को बडापत्रमा उल्लेख गरिएका प्रमुख उद्देश्यहरू के-के हुन्? बुँदागत रूपमा लेख्नुहोस्।

उत्तर: संयुक्त राष्ट्रसङ्घ (UN) को स्थापना २४ अक्टोबर १९४५ मा भएको हो। यसको बडापत्र (Charter) को धारा १ मा उल्लेख गरिएका प्रमुख उद्देश्यहरू यस प्रकार छन्:

- अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा शान्ति र सुरक्षा कायम गर्ने तथा युद्धको सम्भावनालाई टार्ने।

- राष्ट्रहरूका बिचमा समान अधिकार र आत्मनिर्णयको सिद्धान्तको आदर गर्दै मैत्रीपूर्ण सम्बन्धको विकास गर्ने ।
- आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक वा मानवीय कल्याणका अन्तर्राष्ट्रिय समस्याहरू समाधान गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग प्राप्त गर्ने ।
- मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताप्रतिको सम्मानलाई विश्वव्यापी रूपमा प्रवर्धन र प्रोत्साहन गर्ने ।

समूह 'ग' (लामो उत्तर)

२१. नेपालमा सङ्घीय शासन प्रणाली लागू हुनुका राजनीतिक र प्रशासनिक कारणहरू उल्लेख गर्दै, यस व्यवस्थाका सबल र दुर्बल पक्षहरूको आलोचनात्मक विश्लेषण गर्नुहोस्।

उत्तर: नेपाल लामो समयसम्म एकात्मक र केन्द्रीकृत शासन प्रणालीबाट सञ्चालित थियो, जसले गर्दा देशको सन्तुलित विकास हुन सकेन । वि.सं. २०६३ को जनआन्दोलन र मधेश आन्दोलनको जगमा नेपालमा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली स्थापना गरियो ।

नेपालमा सङ्घीयता लागू हुनुका राजनीतिक र प्रशासनिक कारणहरू: १. राजनीतिक कारणहरू: राज्यको शक्ति र अधिकार केन्द्रमा मात्र सीमित हुँदा उत्पीडित, सीमान्तकृत, महिला, आदिवासी जनजाति र मधेशी समुदाय राज्यको मूल प्रवाहमा आउन सकेनन् । त्यसैले राजनीतिक अधिकारको विकेन्द्रीकरण र समावेशी प्रतिनिधित्वका लागि सङ्घीयता आवश्यक भयो । २. प्रशासनिक कारणहरू: सिंहदरबारमा केन्द्रित प्रशासनिक संयन्त्रका कारण कुनाकाप्चाका जनताले नागरिकता, राहदानी वा सामान्य सिफारिस लिन पनि राजधानी धाउनुपर्ने बाध्यता थियो ।

'सिंहदरबारको अधिकार गाउँगाउँमा' पुऱ्याई सेवा प्रवाहलाई छिटो, छरितो र सुलभ बनाउन सङ्घीयता ल्याइयो ।

सङ्घीय शासन प्रणालीका सबल र दुर्बल पक्षहरूको विश्लेषण:

सबल पक्षहरू (सकारात्मक पक्ष):

- **स्थानीय विकासमा तीव्रता:** ७५३ स्थानीय तह र ७ प्रदेश सरकार बनेकाले स्थानीय आवश्यकता अनुसारका योजनाहरू तीव्र रूपमा सञ्चालन भएका छन् ।
- **सहभागितामूलक लोकतन्त्र:** स्थानीय स्तरमै नेतृत्व विकास भएको छ र जनताले आफ्नै आँगनमा सरकार (स्थानीय सरकार) को अनुभूति गर्न पाएका छन् ।
- **सन्तुलित विकास:** केन्द्रले उपेक्षा गरेका दुर्गम क्षेत्रहरूले अहिले आफ्नै बजेट र नीति बनाएर विकास गरिरहेका छन् ।

दुर्बल पक्षहरू (नकारात्मक/चुनौतीपूर्ण पक्ष):

- **उच्च आर्थिक भार:** तीन तहको सरकार, ठुलो सङ्ख्यामा जनप्रतिनिधि र कर्मचारीका कारण प्रशासनिक खर्च अत्याधिक बढेको छ, जसले विकास बजेटलाई संकुचित पारेको छ ।
- **स्रोत साधन र अधिकारमा विवाद:** सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबिच कर सङ्कलन, प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड र क्षेत्राधिकारलाई लिएर बेलाबेलामा द्वन्द्व देखिने गरेको छ ।

- **दक्ष जनशक्तिको अभाव:** प्राविधिक र प्रशासनिक कर्मचारीहरू स्थानीय तहमा जान नमान्दा कतिपय स्थानीय सरकारले प्रभावकारी कार्य गर्न सकेका छैनन्।

निष्कर्षमा, सङ्घीयता आफैँमा खराब व्यवस्था होइन। खर्चिलो प्रशासनिक संयन्त्रलाई चुस्त बनाउँदै र सुशासन कायम गर्दै अघि बढेमा यसले नेपाललाई समृद्ध बनाउने निश्चित छ।

२२. नेपालको एउटा पूर्ण आउटलाइन नक्सा बनाई देहायका स्थानहरू उपयुक्त सङ्केतद्वारा भर्नुहोस्: (क) कञ्चनजङ्घा हिमाल (ख) रारा ताल (ग) लुम्बिनी (घ) मध्यपहाडी लोकमार्ग

उत्तर: (विद्यार्थीहरूले परीक्षामा पेन्सिलको प्रयोग गरी स्केल अनुसार नेपालको नक्सा कोर्नुपर्नेछ। (क) कञ्चनजङ्घा हिमाल: नेपालको सुदूरपूर्वी सिमाना (ताप्लेजुङ जिल्ला) मा ▲ सङ्केत राख्ने।

- (ख) रारा ताल: नेपालको कर्णाली प्रदेश (मुगु जिल्ला) मा सानो गोलाकार □ सङ्केत राख्ने।
- (ग) लुम्बिनी: नेपालको रूपन्देही जिल्ला (तराई क्षेत्रको पश्चिमी भाग) मा स्टुप वा थोप्लो ● सङ्केत राख्ने।
- (घ) मध्यपहाडी लोकमार्ग: नेपालको पूर्व (चियोभन्ज्याङ) देखि पश्चिम (झुलाघाट) सम्म पहाडी भूभाग हुँदै जाने गरी तेर्सो रेखा ===== कोर्ने।

२३. प्रथम विश्वयुद्ध हुनुका तत्कालीन र दीर्घकालीन कारणहरूको चर्चा गर्दै यस युद्धले विश्व राजनीतिमा पारेका दूरगामी प्रभावहरूको समीक्षा गर्नुहोस्।

उत्तर: सन् १९१४ जुलाई २८ देखि १९१८ नोभेम्बर ११ सम्म युरोप, एसिया र अफ्रिका महादेशमा लडिएको विनाशकारी महायुद्ध नै प्रथम विश्वयुद्ध हो । यो युद्ध राष्ट्रहरूका बिचको साम्राज्यवादी होडबाजी र अहंकारको परिणाम थियो ।

युद्धका दीर्घकालीन कारणहरू:

- **उग्र राष्ट्रवाद र सैन्यीकरण:** युरोपेली देशहरू (जस्तै: जर्मनी, फ्रान्स, बेलायत) मा आफ्नो देश मात्र सर्वश्रेष्ठ हो भन्ने भावना र हतियारको प्रतिस्पर्धा तीव्र भयो ।
- **गुटबन्दी (Secret Alliances):** युरोप दुईवटा शक्तिशाली गुटमा विभाजित भयो— ट्रिपल एलायन्स (जर्मनी, अस्ट्रिया, इटाली) र ट्रिपल एन्टि (बेलायत, फ्रान्स, रुस) ।
- **साम्राज्यवाद र उपनिवेशवाद:** कच्चा पदार्थ र बजार कब्जा गर्न युरोपेली शक्तिहरूबिच अफ्रिका र एसियामा उपनिवेश फैलाउने तीव्र प्रतिस्पर्धा थियो ।

तत्कालीन कारण: २८ जुन १९१४ मा अस्ट्रियाका राजकुमार फ्रान्ज फर्डिनान्ड र उनकी पत्नी सोफीको बोस्नियाको राजधानी सारायेभोमा सर्बियन उग्रवादी संस्था 'ब्ल्याक ह्यान्ड' का सदस्य ग्याब्रिलो प्रिन्सिपले गोली हानी हत्या गरे । यसै घटनालाई आधार मानी अस्ट्रियाले २८ जुलाई १९१४ मा सर्बिया विरुद्ध युद्धको घोषणा गर्‍यो, जसले प्रथम विश्वयुद्धको रूप लियो ।

विश्व राजनीतिमा पारेका दूरगामी प्रभावहरू (परिणामहरू): १. विशाल साम्राज्यहरूको अन्त्य: युद्धपछि वर्षौंदेखि शासन गरिरहेका चारवटा ठुला साम्राज्यहरू— जर्मनीको होहेनजोर्न, अस्ट्रिया-हङ्गेरीको ह्याब्सबर्ग, रुसको रोमानोभ र टर्कीको अटोमन साम्राज्य सधैँका लागि पतन भए । २. वर्षाडको सन्धि र दोस्रो विश्वयुद्धको बिउ: सन् १९१९ को वर्षाडको सन्धिमा विजयी राष्ट्रहरूले जर्मनीमाथि

अपमानजनक सर्तहरू र ठुलो युद्ध क्षतिपूर्ति थुपारे, जसले जर्मनीमा हिटलरको उदय गरायो र दोस्रो विश्वयुद्धको आधार तयार गऱ्यो । ३. नयाँ राष्ट्रहरूको उदय: युरोपको नक्सा बदलियो । पोल्याण्ड, फिनल्याण्ड, चेकोस्लोभाकिया, युगोस्लाभिया जस्ता नयाँ स्वतन्त्र राष्ट्रहरूको जन्म भयो । ४. राष्ट्रसङ्घ (League of Nations) को स्थापना: भविष्यमा यस्ता युद्धहरू हुन नदिन र विश्वमा शान्ति कायम गर्न सन् १९२० मा 'राष्ट्रसङ्घ' को स्थापना गरियो, जुन अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति संयन्त्रको पहिलो संस्थागत प्रयास थियो ।

२४. नेपालमा तीव्र रूपमा भइरहेको जनसङ्ख्या वृद्धि र यसले प्राकृतिक वातावरणमा पारेको चापबिचको अन्तरसम्बन्ध केलाउँदै समस्या समाधानका उपायहरू प्रस्तुत गर्नुहोस्।

उत्तर: जनसङ्ख्या र वातावरण एकअर्कासँग अभिन्न रूपमा जोडिएका छन् । जनसङ्ख्या आफैँमा समस्या होइन, तर जब देशको आर्थिक र प्राकृतिक स्रोतको तुलनामा जनसङ्ख्या तीव्र गतिमा बढ्छ, यसले प्राकृतिक वातावरणमा गम्भीर चाप सिर्जना गर्छ ।

जनसङ्ख्या वृद्धि र वातावरणीय चापबिचको अन्तरसम्बन्ध:

- **वन विनाश र भूक्षय:** बढ्दो जनसङ्ख्याका लागि आवास, सडक र कृषियोग्य भूमिको आवश्यकता पर्छ । यसका लागि वनजङ्गल फँडानी गरिन्छ, जसले गर्दा पहिरो जाने, भूक्षय हुने र बाढी आउने जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरू बढ्छन् ।
- **स्रोत साधनको ओभर-एक्सप्लोइटेशन (अतिदोहन):** धेरै मानिसलाई धेरै इन्धन, पानी र खाद्यान्न चाहिन्छ । भूमिगत पानीको अत्यधिक दोहन,

नदीनालामा फोहोर मिसावट र अनियन्त्रित खानी उत्खननले प्राकृतिक पारिस्थितिक प्रणाली (Ecosystem) खलबलिन्छ ।

- **प्रदूषण र सहरीकरण:** सहरहरूमा जनसङ्ख्या थुप्रिँदा सवारी साधन र उद्योगहरू बढ्छन्, जसले वायु, जल र ध्वनि प्रदूषण बढाउँछ । फोहोरमैला व्यवस्थापन ठुलो चुनौती बन्न पुग्छ ।

समस्या समाधानका व्यावहारिक उपायहरू: १. **पारिवारिक योजना र सचेतना:** ग्रामीण क्षेत्रसम्म पारिवारिक योजनाका साधनहरूको सहज पहुँच पुऱ्याउने र 'सानो परिवार, सुखी परिवार' को अवधारणाबारे चेतना जगाउने । २. **महिला सशक्तीकरण र शिक्षा:** महिलाहरूलाई शिक्षित र आर्थिक रूपमा आत्मनिर्भर बनाउँदा जनसङ्ख्या वृद्धिदर आफैँ नियन्त्रण हुन्छ, किनभने शिक्षित महिलाहरू ढिलो विवाह र योजनाबद्ध सन्तान उत्पादनमा सचेत हुन्छन् । ३. **वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोग:** वनजङ्गलमाथिको निर्भरता घटाउन दाउराको सट्टा सौर्य ऊर्जा, जलविद्युत र बायोग्यासको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने । ४. **दिगो सहरीकरण र वृक्षारोपण:** 'एक घर, दुई रुख' को नीति लागू गर्ने, खाली जग्गामा वृक्षारोपण गर्ने र सहरी क्षेत्रमा ओभरपपुलेसन नियन्त्रण गर्न मोफसल वा ग्रामीण क्षेत्रमा विकासका पूर्वाधारहरू लैजाने ।

निष्कर्षमा, जनसङ्ख्यालाई सन्तुलनमा राखेर मात्र प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण गर्न सकिन्छ, जसले गर्दा भावी पुस्ताले पनि स्वच्छ र बस्नयोग्य पृथ्वी पाउन सक्छन् ।

SET 2

१. विविधतामा एकता (Unity in Diversity) भन्नाले के बुझिन्छ?

उत्तर: विभिन्न जातजाति, भाषा, धर्म र संस्कृति भएका मानिसहरू एउटै समाज वा देशमा आपसी सद्भाव, सहिष्णुता र एकताका साथ बस्ने अवस्थालाई विविधतामा एकता भनिन्छ ।

२. नेपालको विकासमा सङ्घीयताले स्थानीय स्रोत साधनको पूर्वाधार र परिचालनमा कसरी मद्दत गर्छ?

उत्तर: सङ्घीयताले अधिकार स्थानीय तहमा सुम्पिने हुनाले स्थानीय क्षेत्रमा रहेका जल, जमिन र जङ्गल जस्ता प्राकृतिक स्रोतको पहिचान र परिचालन स्थानीय जनताकै सहभागितामा द्रुत गतिमा गर्न मद्दत गर्छ ।

३. पञ्चैबाजा अन्तर्गत पर्ने कुनै दुईवटा बाजाहरूको नाम लेख्नुहोस्।

उत्तर: पञ्चैबाजा अन्तर्गत पर्ने कुनै दुईवटा बाजाहरू दमहा र सनही (सहनाई) हुन् ।

४. घरेलु हिंसा (Domestic Violence) को सिकार भएका महिलाहरूलाई सहयोग गर्ने नेपालको सरकारी निकाय कुन हो?

उत्तर: घरेलु हिंसाको सिकार भएका महिलाहरूलाई कानुनी र सामाजिक सहयोग गर्ने नेपालको प्रमुख सरकारी निकाय **राष्ट्रिय महिला आयोग** (र नेपाल प्रहरीको महिला तथा बालबालिका सेल) हो ।

५. नेपालको न्यायपालिकाको सर्वोच्च अङ्ग कुन हो?

उत्तर: नेपालको न्यायपालिकाको सर्वोच्च अङ्ग **सर्वोच्च अदालत (Supreme Court)** हो ।

६. भूमध्यरेखीय जलवायु क्षेत्रमा दिउँसो प्रत्येक दिन हुने वर्षालाई के भनिन्छ?

उत्तर: भूमध्यरेखीय जलवायु क्षेत्रमा दिउँसो प्रत्येक दिन हुने संवहन प्रक्रियाबाट हुने वर्षालाई 'संवहनीय वर्षा' (Convictional Rainfall) भनिन्छ, जसलाई '४ बजेको वर्षा' पनि भनिन्छ ।

७. वि.सं. २०१७ साल पुस १ गते राजा महेन्द्रले चालेको कदमलाई इतिहासमा किन 'प्रजातन्त्रको अपहरण' भनिन्छ?

उत्तर: राजा महेन्द्रले जनताद्वारा निर्वाचित पहिलो संसद र बिपी कोइरालाको लोकतान्त्रिक सरकारलाई विघटन गरी नेताहरूलाई जेल हालेर सत्ता आफ्नो हातमा लिएकाले यस कदमलाई प्रजातन्त्रको अपहरण भनिन्छ ।

८. वर्तमान समयमा युवा वर्गमा उद्यमशीलता र स्वरोजगारी सिर्जना गर्न प्राविधिक शिक्षाको महत्त्व के छ?

उत्तर: प्राविधिक शिक्षाले युवाहरूलाई घोकन्ते ज्ञानको सट्टा व्यावहारिक र प्राविधिक सीप प्रदान गर्ने हुनाले उनीहरू अरूको जागिरमा भर नपरी आफैं उद्योग वा व्यवसाय खोली स्वरोजगार बन्न सक्छन् ।

९. संयुक्त राष्ट्रसङ्घको बाल कोष (UNICEF) को मुख्य कार्य के हो?

उत्तर: यूनिसेफ (UNICEF) को मुख्य कार्य विश्वभरका बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य, पोषण, शिक्षा र समग्र अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्धन गर्नु हो ।

१०. जनसङ्ख्याको लैङ्गिक अनुपात (Sex Ratio) भन्नाले के बुझिन्छ?

उत्तर: कुनै पनि निश्चित क्षेत्र वा देशमा प्रति १०० जना महिलाको जनसङ्ख्यामा पुरुषको सङ्ख्या कति छ भनी निकालिने अनुपातलाई लैङ्गिक अनुपात भनिन्छ ।

११. सामुदायिक स्वास्थ्य (Community Health) को सुधारका लागि स्थानीय तहले गर्न सक्ने एउटा कार्य लेख्नुहोस्।

उत्तर: स्थानीय तहले प्रत्येक वडामा सफा खानेपानीको व्यवस्था र निःशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य शिविर तथा खोप कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्छ।

समूह 'ख' (छोटो उत्तर)

१२. राष्ट्रिय गौरव भन्नाले के बुझिन्छ? सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालका कुनै चारवटा राष्ट्रिय गौरवका विषयहरू उल्लेख गर्नुहोस्।

उत्तर: कुनै पनि देशको पहिचान, प्रतिष्ठा, ऐतिहासिक महत्व र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा शिर उच्च बनाउने प्राकृतिक, सांस्कृतिक वा राष्ट्रिय प्रतीकहरूलाई राष्ट्रिय गौरव भनिन्छ। यसले नागरिकमा देशभक्ति र एकताको भावना जगाउँछ।

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालका चारवटा राष्ट्रिय गौरवका विषयहरू यस प्रकार छन्: १. **सगरमाथा**: विश्वको सर्वोच्च शिखर, जसले नेपाललाई संसारभर विशिष्ट पहिचान दिएको छ। २. **गौतम बुद्ध र लुम्बिनी**: एसियाका तारा बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी विश्व शान्तिको केन्द्र हो। ३. **राष्ट्रिय झन्डा**: विश्वकै एक मात्र त्रिकोणात्मक र अद्वितीय झन्डा, जसले नेपाली वीरता र शान्तिप्रियताको गाथा बोल्छ। ४. **जैविक विविधता र सम्पदा**: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र पशुपतिनाथ जस्ता विश्व सम्पदा सूचीमा परेका प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक धरोहरहरू।

१३. नेपालको लोक तथा शास्त्रीय नृत्यहरू (जस्तै: मारुनी, देउडा, घाटु) को संरक्षण गर्नु किन आवश्यक छ? कारण दिनुहोस्।

उत्तर: नेपालका लोक तथा शास्त्रीय नृत्यहरू हाम्रो सभ्यता, इतिहास र पहिचानका जीवन्त संवाहक हुन् । वर्तमान समयमा आधुनिकता र पाश्चात्य संस्कृतिको बढ्दो प्रभावका कारण यी नृत्यहरू लोप हुने खतरामा छन् । यिनको संरक्षण गर्नु देहायका कारणहरूले आवश्यक छ:

- **पहिचानको रक्षा:** मारुनी, देउडा, घाटु, झिझिया वा साकेला नाँचले नेपालका विभिन्न जातजाति र भूगोलको अद्वितीय पहिचान जोगाउँछन् । यी लोप भए हाम्रो मौलिकता हराउनेछ ।
- **सांस्कृतिक पुस्तान्तरण:** पुर्खाहरूको ज्ञान, कथा र जीवनशैलीलाई भावी पुस्तासम्म जीवितै हस्तान्तरण गर्न यी नृत्यहरूको संरक्षण जरुरी छ ।
- **पर्यटनको मेरुदण्ड:** विदेशी पर्यटकहरू नेपालको परम्परागत कला र नृत्य हेर्न लालायित हुन्छन् । हाम्रा सांस्कृतिक नाँचहरू सांस्कृतिक पर्यटन (Cultural Tourism) का मुख्य आकर्षण हुन् ।

१४. "भ्रष्टाचार विकासको बाधक र समाजको कलङ्क हो।" यस भनाइलाई पुष्टि गर्दै भ्रष्टाचार नियन्त्रणका चारवटा उपायहरू लेख्नुहोस्।

उत्तर: भ्रष्टाचार भन्नाले आफ्नो पदीय मर्यादा वा अधिकारको दुरुपयोग गरी व्यक्तिगत वा गैरकानुनी लाभ लिने कार्यलाई बुझिन्छ । यो देशको विकासको मुख्य बाधक हो किनभने यसले विकास बजेटको दुरुपयोग गर्छ, आयोजनाहरूको गुणस्तर खत्तम बनाउँछ र वैदेशिक लगानीलाई निरुत्साहित गर्छ । साथै, यसले समाजमा अन्याय र असमानता बढाउने भएकाले यो समाजको कलङ्क हो ।

भ्रष्टाचार नियन्त्रणका चारवटा उपायहरू: १. सख्त कानुनी कारबाही: भ्रष्टाचारमा संलग्न जुनसुकै उच्च ओहोदाको व्यक्ति भए पनि अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोग जस्ता निकायले निष्पक्ष र कडा कानुनी कारबाही गर्नुपर्छ । २. डिजिटलाइजेसन र पारदर्शी प्रणाली: सरकारी सेवाहरूलाई प्रविधिमैत्री (E-Governance) बनाउने ताकि कर्मचारी र सेवाग्राहीबिच प्रत्यक्ष आर्थिक लेनदेनको सम्भावना अन्त्य होस् । ३. नैतिक शिक्षा: विद्यालय तथा विश्वविद्यालय तहदेखि नै विद्यार्थीहरूमा सदाचार, इमानदारिता र नैतिक मूल्य सम्बन्धी शिक्षा दिनु पर्छ । ४. नागरिक निगरानी: मिडिया र नागरिक समाजले सरकारी कामकारबाही र बजेट खर्चको निरन्तर खबरदारी र सामाजिक परीक्षण (Social Audit) गर्नुपर्छ ।

१५. लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा राजनीतिक दल (Political Parties) हरूको आवश्यकता र महत्त्व स्पष्ट पार्नुहोस्।

उत्तर: राजनीतिक दलहरू लोकतन्त्रका आधारस्तम्भ हुन् । राजनीतिक दल विनाको लोकतन्त्रको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा दलहरूको आवश्यकता र महत्त्व देहायका कारणहरूले रहन्छ:

- **जनभावनाको प्रतिनिधित्व:** राजनीतिक दलहरूले नागरिकका इच्छा, आकाङ्क्षा र समस्याहरूलाई सङ्गठित रूपमा राज्यको नीति निर्माण तहसम्म पुऱ्याउने काम गर्छन् ।
- **निर्वाचन र सरकार गठन:** लोकतन्त्रमा चुनाव मार्फत बहुमत ल्याउने दलले सरकार सञ्चालन गर्छ र पराजित दलले रचनात्मक प्रतिपक्षको भूमिका निर्वाह गरी सरकारलाई निरंकुश हुनबाट रोक्छ ।
- **नागरिक चेतनाको विकास:** दलहरूले राजनीतिक विचार, मानव अधिकार, र नागरिक कर्तव्यका बारेमा समाजमा सचेतना फैलाउने र नेतृत्व निर्माण गर्ने काम गर्छन् ।

- नीति र कार्यक्रमको तर्जुमा: देशको आर्थिक-सामाजिक विकासका लागि स्पष्ट दृष्टिकोण, योजना र एजेन्डाहरू राजनीतिक दलहरूले नै तयार पार्छन्।

१६. समशीतोष्ण तृणभूमि (Temperate Grasslands) क्षेत्रमा गरिने व्यावसायिक कृषि र पशुपालनको अवस्था कस्तो छ?

उत्तर: समशीतोष्ण तृणभूमि (जस्तै: उत्तर अमेरिकाको प्रेअरी, दक्षिण अमेरिकाको पम्पास, र यूरेशियाको स्टेप्स) क्षेत्र संसारकै सबैभन्दा बढी व्यावसायिक कृषि र पशुपालन गरिने क्षेत्रहरू हुन्। यहाँको अवस्था यस प्रकार छ:

- **व्यावसायिक अन्न खेती (विश्वको अन्न भण्डार):** यस क्षेत्रमा आधुनिक मेसिनहरू (जस्तै: ट्र्याक्टर, हार्भेस्टर) को प्रयोग गरी हजारौं बिघा जमिनमा विस्तृत रूपमा गहुँ र मकैको खेती गरिन्छ। प्रेअरी क्षेत्रलाई 'विश्वको गहुँको टोकरी' (Wheat Basket of the World) पनि भनिन्छ।
- **आधुनिक पशुपालन (Ranches):** यहाँका विस्तृत घाँसे मैदानमा वैज्ञानिक तरिकाले गाई, भेडा र घोडा पालिन्छन्। विशेष गरी दुध, घिउ र मासु उत्पादनका लागि 'रान्च' (Ranches) भनिने आधुनिक पशु फार्महरू स्थापना गरिएका छन्। मासु प्रशोधन र दुध उद्योग यस क्षेत्रको मुख्य आर्थिक आधार हो।

१७. वि.सं. २०४६ सालको जनआन्दोलनका प्रमुख कारण र यसले ल्याएका राजनीतिक परिवर्तनहरू संक्षेपमा चर्चा गर्नुहोस्।

उत्तर: वि.सं. २०१७ सालदेखि नेपालमा कायम रहेको निरंकुश र निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाका विरुद्ध वि.सं. २०४६ फागुन ७ गतेदेखि चैत २६ गतेसम्म ऐतिहासिक जनआन्दोलन भयो।

आन्दोलनका प्रमुख कारणहरू:

- पञ्चायती व्यवस्थामा नागरिक स्वतन्त्रता, वाक स्वतन्त्रता र राजनीतिक दल खोल्ने अधिकारमाथि पूर्ण प्रतिबन्ध हुनु ।
- नेपाली कांग्रेस र कम्युनिष्ट घटकहरू (बाम मोर्चा) बिच निरंकुशता विरुद्ध लड्न ऐतिहासिक कार्यगत एकता हुनु ।
- देशमा बढेको आर्थिक संकट, बेरोजगारी र भ्रष्टाचारप्रति जनतामा चरम असन्तोष हुनु ।

यसले ल्याएका राजनीतिक परिवर्तनहरू:

- ३० वर्षे निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्थाको विधिवत् अन्त्य भयो ।
- नेपालमा बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको पुनस्थापना भयो ।
- राजाको निरंकुश अधिकार कटौती भई 'संवैधानिक राजतन्त्र' र 'सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित' भएको नयाँ संविधान (२०४७) जारी गर्ने बाटो खुल्यो ।

१८. आधुनिक युगमा वित्तीय शिक्षा (Financial Literacy) को अभावमा मानिसहरू कस्ता आर्थिक जोखिममा पर्न सक्छन्?

उत्तर: वित्तीय शिक्षा भन्नाले पैसाको कमाइ, बचत, लगानी, र खर्चको सही व्यवस्थापन गर्ने सीप र ज्ञानलाई बुझिन्छ । आजको डिजिटल र आधुनिक युगमा वित्तीय शिक्षाको अभाव भएमा मानिसहरू देहायका गम्भीर आर्थिक जोखिममा पर्न सक्छन्:

- ऋणको दुष्चक्र र मिटरब्याजको पासो: औपचारिक बैंकिङ प्रणाली बुझ्न नसक्दा मानिसहरू गाउँघरका साहुमहाजनबाट चर्को ब्याज वा मिटरब्याजमा ऋण लिन बाध्य हुन्छन् र उठ्नै नसक्ने गरी ऋणको जालमा फस्छन् ।
- वित्तीय ठगी र साइबर अपराध: डिजिटल बैंकिङ (म्युचुअल फन्ड, सेयर, मोबाइल बैंकिङ) को ज्ञान नहुँदा चिठ्ठाको प्रलोभन, नक्कली एप्लिकेसन वा ओटिपी (OTP) सेयर गरेर बैंकको रकम गुमाउन सक्छन् ।
- अनुत्पादक खर्च र बचतको अभाव: आम्दानी र खर्चको बजेट बनाउन नजान्दा फजुल खर्च बढ्छ, जसले गर्दा भोलि आइपर्ने आकस्मिक संकट (बिरामी वा दुर्घटना) का बेला आर्थिक अभाव हुन्छ ।
- गलत ठाउँमा लगानी: बजारको जोखिम नबुझी 'हाइपर फन्ड' वा गैरकानुनी नेटवर्किङ व्यवसायमा लगानी गर्दा सर्वस्व डुब्ने खतरा रहन्छ ।

१९. विश्वव्यापीकरण (Globalization) ले गर्दा नेपाली स्थानीय कला, संस्कृति र घरेलु उद्योगमा परेका सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावहरू लेख्नुहोस्।

उत्तर: विश्वव्यापीकरण भन्नाले विश्वका देशहरूबिच आर्थिक, सामाजिक, प्रविधि र सांस्कृतिक क्षेत्रमा जोडिने अन्तरसम्बन्ध र खुलापनलाई बुझिन्छ । यसले नेपाली समाजमा देहायका सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव पारेको छ:

सकारात्मक प्रभावहरू:

- अन्तर्राष्ट्रिय बजारको पहुँच: नेपालका परम्परागत घरेलु उत्पादनहरू (जस्तै: गलैँचा, हस्तकला, अल्लोका कपडा, थाङ्का पेन्टिङ) ले सजिलै अन्तर्राष्ट्रिय बजार र उचित मूल्य पाएका छन् ।

- **सांस्कृतिक प्रवर्धन:** नेपाली लोकनृत्य, संगीत र पर्यटन क्षेत्रको प्रचार युट्युब र सामाजिक सञ्जाल मार्फत विश्वभर भई नेपालको प्रतिष्ठा बढेको छ ।

नकारात्मक प्रभावहरू:

- **घरेलु उद्योगमा संकट:** बहुराष्ट्रिय कम्पनीका सस्तो, आकर्षक र मेसिनबाट बनेका सामानहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्दा नेपालका परम्परागत घरेलु तथा हाते कागज उद्योगहरू बन्द हुने अवस्थामा पुगेका छन् ।
- **मौलिक संस्कृतिको लोप:** पाश्चात्य भेषभूषा, खानपान (जङ्क फुड) र भाषाको बढ्दो अन्धानुकरणले गर्दा हाम्रो मौलिक भाषा, लोकगीत र चाडपर्वहरू ओझेलमा पर्दै गएका छन् ।

२०. नेपालको जनसङ्ख्या वितरणमा भौगोलिक विषमता (हिमाल, पहाड र तराई) ले कस्तो प्रभाव पारेको छ? विश्लेषण गर्नुहोस्।

उत्तर: नेपालको जनसङ्ख्या वितरण भौगोलिक धरातल अनुसार अत्यन्तै असमान छ । वि.सं. २०७८ को जनगणना अनुसार कुल जनसङ्ख्याको आधाभन्दा बढी (५३.६६%) भाग तराईमा बस्छन् भने पहाडमा ४०.३१% र हिमालमा मात्र ६.०३% जनसङ्ख्या बस्दछन् । यसमा भौगोलिक विषमताको प्रभाव देहायबमोजिम छ:

- **हिमाली क्षेत्र:** यहाँको भूगोल भिरालो, ठन्डा हावापानी, यातायात र सञ्चारको असुविधा तथा उब्जाउ भूमिको अभावका कारण जनसङ्ख्या अत्यन्तै न्यून र छरिएको छ ।
- **पहाडी क्षेत्र:** मध्यम हावापानी भए पनि भिरालो जमिन, यातायातको कठिनता र सिँचाइको कमीका कारण यहाँबाट तराईतर्फ बसाइँसराइ तीव्र छ, जसले गर्दा जनसङ्ख्या मध्यम छ ।

- तराई क्षेत्र: समथर भूभाग, उपजाऊ माटो, यातायात, स्वास्थ्य, शिक्षा र रोजगारीका सुविधाहरूको प्रचुरताका कारण पहाड र हिमालबाट मानिसहरू यहाँ बसाइँ सरेका छन्। जसले गर्दा तराईमा जनसङ्ख्याको चाप र घनत्व अत्यधिक बढेको छ।

समूह 'ग' (लामो उत्तर)

२१. "राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू नै समृद्ध नेपालका आधार हुन्।" नेपालका प्रमुख राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको वर्तमान प्रगति सुस्त हुनुका कारणहरू पहिल्याउँदै तिनलाई समयमै सम्पन्न गर्ने ठोस रणनीतिहरू प्रस्तुत गर्नुहोस्।

उत्तर: नेपाल सरकारले देशको आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणमा गेम-चेन्जर (Game Changer) भूमिका खेल्न सक्ने ठुला र रणनीतिक महत्त्वका २४ वटा आयोजनाहरूलाई 'राष्ट्रिय गौरवका आयोजना' घोषणा गरेको छ। यसमा पुष्पलाल (मध्यपहाडी) लोकमार्ग, मेलम्ची खानेपानी आयोजना, तामाकोशी जलविद्युत, निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, र बूढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना जस्ता आयोजनाहरू पर्छन्। यी आयोजनाहरू सम्पन्न भएमा पूर्वाधार विकास भई देश समृद्धिको दिशामा अघि बढ्ने हुनाले यिनलाई समृद्धिका आधार भनिएको हो।

तर, वर्तमान समयमा यी आयोजनाहरूको प्रगति अत्यन्तै सुस्त र निराशाजनक छ। यसका मुख्य कारणहरू निम्नलिखित छन्: १. जग्गा प्राप्ति र मुआब्जा विवाद: आयोजना बन्ने क्षेत्रका स्थानीय बासिन्दासँग जग्गा अधिग्रहण गर्ने र मुआब्जा (क्षतिपूर्ति) वितरण गर्ने कार्यमा लामो समयसम्म विवाद हुनु। २. कमजोर व्यवस्थापन र ठेकेदारको ढिलासुस्ती: क्षमता नभएका ठेकेदारहरूले सस्तोमा

ठेक्का लिने र समयमा काम नगर्ने (खरिद सम्झौता उल्लंघन गर्ने) प्रवृत्ति । ३. राजनीतिक हस्तक्षेप र नीतिगत अस्थिरता: सरकार परिवर्तन भइरहँदा आयोजनाका प्रमुख (Project Chiefs) र प्राविधिक कर्मचारीहरूको बारम्बार सरुवा हुनु । ४. वातावरणीय अवरोध र वन फँडानी स्वीकृति: रुख कटान र ईआईए (EIA) को प्रशासनिक प्रक्रिया अत्यन्तै झन्झटिलो हुनु । ५. पुँजी र बजेटको अभाव: समयमै बजेट निकासो नहुनु र वैदेशिक सहायता बेलैमा प्राप्त नहुनु ।

आयोजनाहरू समयमै सम्पन्न गर्नका लागि अपनाउनुपर्ने ठोस रणनीतिहरू:

- **फास्ट ट्र्याक कानुनी संयन्त्र:** राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका लागि अलग्गै 'सम्पन्नता ऐन' वा शक्तिशाली कानुनी संयन्त्र बनाउने, जसले वन फँडानी र जग्गा प्राप्तिको झन्झट तत्काल समाधान गरोस् ।
- **नतिजामा आधारित ठेक्का प्रणाली:** ठेक्का दिँदा प्राविधिक क्षमता हेर्ने र काममा ढिलासुस्ती गर्ने ठेकेदारलाई ठुलो जरिवानासहित कालोसूचीमा राख्ने र राम्रो गर्नेलाई पुरस्कृत गर्ने ।
- **कर्मचारीको कार्यकालता सुनिश्चितता:** आयोजना प्रमुख र मुख्य प्राविधिक टोलीलाई आयोजना नसकिँदासम्म वा न्यूनतम ३ वर्षसम्म सरुवा नगर्ने नीति लिने ।
- **पर्याप्त र निरन्तर बजेट:** यी आयोजनाका लागि बजेट कहिल्यै अभाव नहुने गरी 'सञ्चित कोष' को व्यवस्था गर्ने ।
- **उच्चस्तरीय डिजिटल अनुगमन:** प्रधानमन्त्री कार्यालयबाटै 'ड्रोन' र डिजिटल प्रविधिको प्रयोग गरी आयोजनाहरूको दैनिक प्रगतिको प्रत्यक्ष अनुगमन (Real-time monitoring) गर्ने ।

निष्कर्षमा, राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू समयमै सकिए देशको पुँजी बजार बलियो हुन्छ र युवाहरूले स्वदेशमै रोजगारी पाउँछन् । त्यसैले यसमा देखिएका नीतिगत गाँठा फुकाउनु राज्यको पहिलो दायित्व हो ।

२२. उत्तर अमेरिका महादेशको भौतिक तथा आर्थिक अवस्थाको वर्णन गर्दै, त्यहाँको औद्योगिक विकासबाट नेपालले के-कस्ता पाठहरू सिक्न सक्छ? विश्लेषण गर्नुहोस्।

उत्तर: उत्तर अमेरिका विश्वको तेस्रो ठुलो र आर्थिक रूपमा संसारकै सबैभन्दा धनी तथा विकसित महादेश हो । यस महादेशमा संयुक्त राज्य अमेरिका (USA), क्यानडा र मेक्सिको जस्ता प्रमुख देशहरू पर्दछन् ।

भौतिक अवस्था: उत्तर अमेरिका भौतिक रूपमा विविध छ । यसको पश्चिममा विस्तीर्ण रकी पर्वतमाला (Rocky Mountains) रहेको छ भने पूर्वमा पुरानो एपालेशियन पर्वत रहेको छ । केन्द्रमा विशाल र उपजाऊ प्रेअरी घाँसे मैदान र मिसिसिपी-मिसौरी जस्ता ठुला नदी उपत्यकाहरू छन् । उत्तरमा ठन्डा टुन्ड्रा जलवायुदेखि दक्षिणमा उष्ण र मरुभूमिको जलवायु पाइन्छ । पाँचवटा ठुला तालहरू (Great Lakes: सुपरियर, मिचिगन, ह्युरोन, इरी, र ओन्टारियो) यस महादेशका प्रमुख जलस्रोत हुन् ।

आर्थिक अवस्था: यो महादेश प्रविधि, उद्योग, कृषि र व्यापारमा संसारकै अग्रणी छ । यहाँ अत्याधुनिक र व्यावसायिक रूपमा गहुँ र मकैको खेती गरिन्छ । खनिज तेल, कोइला र फलामको प्रचुर भण्डार छ । न्यूयोर्क, सिकागो, र सिलिकन भ्याली जस्ता विश्वका ठुला आर्थिक र प्रविधिक केन्द्रहरू यहीं अवस्थित छन् । यहाँका नागरिकहरूको जीवनस्तर र प्रतिव्यक्ति आमदानी निकै उच्च छ ।

त्यहाँको औद्योगिक विकासबाट नेपालले सिक्न सक्ने पाठहरू: १. प्राकृतिक स्रोतको वैज्ञानिक उपयोग: उत्तर अमेरिकाले आफ्ना नदी, खनिज र वनजङ्गलको सही र प्रविधिमैत्री उपयोग गरेर विकास गर्‍यो। नेपालले पनि जलविद्युत र जडीबुटीको व्यावसायिक उपयोग गर्नुपर्छ। २. कृषिको आधुनिकीकरण र औद्योगिकीकरण: कृषि क्षेत्रलाई उद्योगसँग जोडेर (Agro-based industries) मात्र गरिबी हटाउन सकिन्छ भन्ने पाठ नेपालले सिक्नुपर्छ। ३. अनुसन्धान र प्रविधिमा लगानी: अमेरिकाको विकासको मुख्य रहस्य अनुसन्धान (R&D) र सूचना प्रविधिमा गरिएको लगानी हो। नेपालले पनि सूचना प्रविधि (IT) क्षेत्रलाई प्रवर्धन गर्न आवश्यक नीति ल्याउनुपर्छ। ४. पूर्वाधारमा जोड: यातायात (रेलवे, सडक) र ऊर्जाको विकास विना उद्योग फस्टाउन सक्दैनन् भन्ने कुरा बुझेर नेपालले राष्ट्रिय गौरवका यातायात आयोजनाहरू छिटो सक्नुपर्छ।

२३. प्रथम विश्वयुद्धका विनाशकारी परिणामहरूको चर्चा गर्दै, उक्त युद्धपछि विश्वमा शान्ति स्थापनाका लागि गठन गरिएको 'राष्ट्रसङ्घ' (League of Nations) किन असफल भयो? समीक्षा गर्नुहोस्।

उत्तर: सन् १९१४ देखि १९१८ सम्म चलेको प्रथम विश्वयुद्धले मानव सभ्यतामा अभूतपूर्व विनाश निम्त्यायो। यस युद्धमा करिब २ करोड मानिस मारिए र अबौं डलरको आर्थिक क्षति भयो।

प्रथम विश्वयुद्धका विनाशकारी परिणामहरू:

- अथाह धनजनको क्षति: सैनिक र सर्वसाधारण गरी लाखौंको मृत्यु भयो, कैयौं अङ्गभङ्ग भए र अनिकाल, महामारी फैलियो।

- साम्राज्यहरूको पतन र राजनीतिक परिवर्तन: रूस, जर्मनी, अस्ट्रिया र टर्कीका पुराना राजतन्त्रात्मक साम्राज्यहरू समाप्त भए र गणतन्त्र स्थापना भयो ।
- आर्थिक मन्दी: युद्धका कारण कलकारखाना र व्यापार ध्वस्त भए, जसले गर्दा विश्वव्यापी रूपमा मूल्यवृद्धि र चरम आर्थिक मन्दी छायो ।
- उपनिवेशहरूको हेरफेर: पराजित राष्ट्रहरूका उपनिवेशहरू विजयी राष्ट्रहरू (बेलायत र फ्रान्स) ले आपसमा बाँडे ।

राष्ट्रसङ्घ (League of Nations) असफलताका कारणहरूको समीक्षा:

युद्धको विभिषिकापछि विश्वमा पुनः युद्ध हुन नदिन सन् १९२० जनवरी १० मा अमेरिकी राष्ट्रपति उड्रो विल्सनको पहलमा 'राष्ट्रसङ्घ' को स्थापना गरिएको थियो । तर, यो संस्था आफ्नो उद्देश्यमा पूर्ण असफल भयो र सन् १९३९ मा दोस्रो विश्वयुद्ध सुरु भयो । यसका असफलताका मुख्य कारणहरू निम्नलिखित छन्: १. शक्तिशाली राष्ट्रहरूको उदासीनता: राष्ट्रसङ्घको अवधारणा ल्याउने अमेरिकी राष्ट्रपति विल्सन भए तापनि अमेरिकी सिनेटले पास नगरेकाले सयुक्त राज्य अमेरिका आफैँ यसको सदस्य बनेन । रूस र जर्मनीलाई सुरुमा सदस्य बनाइएन, जसले यसको विश्वव्यापी वैधानिकता कमजोर भयो । २. वर्षाडको सन्धिको अन्याय: यो संस्था विजयी राष्ट्रहरूको (विशेष गरी बेलायत र फ्रान्स) स्वार्थ रक्षा गर्ने माध्यम जस्तो बन्यो । यसले जर्मनीमा प्रतिशोधको भावना बलियो बनायो । ३. आफ्नै सैन्य शक्तिको अभाव: राष्ट्रसङ्घसँग संसद् वा आफ्नै स्थायी सेना (Peacekeeping army) थिएन । कुनै देशले बढासी वा आक्रमण गर्दा उसलाई रोक्न राष्ट्रसङ्घसँग नैतिक दबाबबाहेक सैन्य शक्ति थिएन । ४. साम्राज्यवादी महत्वाकाङ्क्षा रोक्न नसक्नु: इटालीले एबिसिनियामाथि गरेको आक्रमण र जापानले मन्चुरियामाथि गरेको कब्जालाई राष्ट्रसङ्घले रोक्न सकेन । मुसोलिनी र हिटलरको उग्रवादसामु राष्ट्रसङ्घ मूकदर्शक बन्यो ।

निष्कर्षमा, राष्ट्रसङ्घ ठुला देशहरूको कठपुतली बनेकाले र ठोस अधिकार नभएकाले असामयिक रूपमा असफल हुन पुग्यो ।

२४. "उपभोक्ता अधिकारको संरक्षण विना विधिको शासन अधुरो हुन्छ।" उपभोक्ताका प्रमुख अधिकारहरू उल्लेख गर्दै, नेपाली बजारमा उपभोक्ताहरू ठगिने मुख्य कारण र कानुनी उपचारका उपायहरूबारे एक निर्देशिका तयार पार्नुहोस्।

उत्तर: बजारमा उपलब्ध हुने वस्तु वा सेवा खरिद गरी उपभोग गर्ने व्यक्ति उपभोक्ता हो । प्रत्येक नागरिक कुनै न कुनै रूपमा उपभोक्ता हो । त्यसैले उपभोक्ता अधिकारको संरक्षण गर्नु राज्यको कानुनी र नैतिक दायित्व हो । यदि बजारमा कालोबजारी, मिसावट र ठगी हुन्छ भने त्यहाँ विधिको शासन (Rule of Law) रहँदैन ।

उपभोक्ताका प्रमुख चार अधिकारहरू (उपभोक्ता संरक्षण ऐन अनुसार): क) सुरक्षाको अधिकार: ज्यान वा स्वास्थ्यमा हानि पुऱ्याउने वस्तु र सेवाको बिक्री-वितरणबाट सुरक्षित हुन पाउने अधिकार । ख) सूचनाको अधिकार: वस्तुको मूल्य, गुणस्तर, परिमाण, र मिश्रणका बारेमा स्पष्ट जानकारी पाउने अधिकार । ग) छनोटको अधिकार: प्रतिस्पर्धात्मक मूल्यमा विभिन्न गुणस्तरका वस्तु र सेवाहरूमध्ये आफूलाई मन परेको छनोट गर्न पाउने अधिकार । घ) सुनुवाइ र क्षतिपूर्तिको अधिकार: ठगी वा नोक्सानी भएमा उचित क्षतिपूर्ति पाउने र उपभोक्ता अदालतमा दाबी गर्न पाउने अधिकार ।

उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशिका

१. नेपाली बजारमा उपभोक्ताहरू ठगिने मुख्य कारणहरू:

- **उपभोक्ता सचेतनाको कमी:** धेरैजसो उपभोक्ताहरू सामान किन्दा ब्याच नम्बर, मूल्य, र उपभोग्य मिति (Expiry Date) हेर्दैनन् र बिल लिने बानी हुँदैन ।
- **फितलो बजार अनुगमन:** सरकारी निकायहरूबाट नियमित र आकस्मिक बजार अनुगमन नहुनु र दोषीलाई फितलो कारबाही हुनु ।
- **कार्टेलिङ र सिन्डिकेट प्रथा:** व्यापारीहरूले कृत्रिम अभाव सिर्जना गरी सामानको मूल्य आफैँ तोक्नु ।
- **भ्रामक विज्ञापन:** सञ्चार माध्यमबाट आउने आकर्षक तर झुटो विज्ञापनका भरमा सामान किन्नु ।

२. कानुनी उपचार र ठगीबाट बच्ने उपायहरू:

- **प्रमाण सुरक्षित राख्ने:** सामान वा सेवा किन्दा अनिवार्य रूपमा 'बिल वा क्यास मेमो' लिने, जुन ठगी भएको खण्डमा प्रमुख कानुनी प्रमाण हुन्छ ।
- **उजुरी गर्ने निकायहरू:** बजारमा मूल्य वृद्धि, मिसावट वा नापतौलमा ठगी भएमा उपभोक्ताले तत्काल देहायका निकायमा उजुरी गर्नुपर्छ:
 - जिल्ला प्रशासन कार्यालय (जिल्ला अनुगमन समिति) ।
 - वाणिज्य, आपूर्ति तथा उपभोक्ता संरक्षण विभाग ।
 - स्थानीय तहको न्यायिक समिति वा उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्च ।
- **कडा कारबाहीको माग:** उपभोक्ता संरक्षण ऐन बमोजिम दोषी व्यापारीलाई कैद, जरिवाना र पीडित उपभोक्तालाई उचित क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने ।

Teacher LP Joshi

SET 3

समूह 'क' (अति छोटी उत्तर)

१. सामाजिकीकरण प्रक्रियामा सञ्चार माध्यम (Mass Media) ले कसरी भूमिका खेल्छ?

उत्तर: सञ्चार माध्यम (रेडियो, टिभी, इन्टरनेट) ले देश-विदेशका समाचार, सूचना, र विचारहरू प्रवाह गरेर व्यक्तिको चेतना, दृष्टिकोण र सामाजिक व्यवहार परिवर्तन गर्न भूमिका खेल्छन्।

२. दिगो विकासको 'समानता र न्याय' को सिद्धान्तले के कुरामा जोड दिन्छ?

उत्तर: यस सिद्धान्तले विकासका प्रतिफलहरू समाजका धनी, गरिब, महिला, पुरुष र सीमान्तकृत सबै वर्गमा बिनाभेदभाव समान र न्यायोचित रूपमा वितरण हुनुपर्छ भन्ने कुरामा जोड दिन्छ।

३. नेपालमा मनाइने राष्ट्रिय दिवसहरू (जस्तै: प्रजातन्त्र दिवस, गणतन्त्र दिवस) को मुख्य महत्त्व के हो?

उत्तर: राष्ट्रिय दिवसहरूले नागरिकमा देशभक्ति, राष्ट्रिय एकता र ऐतिहासिक राजनीतिक उपलब्धिहरूको स्मरण गराई त्यसको संरक्षण गर्ने भावना जगाउँछन्।

४. बोक्सी प्रथा, छाउपडी जस्ता अन्धविश्वास हटाउन समाजमा पहिलो कदम के हुनुपर्छ?

उत्तर: पहिलो कदमका रूपमा ग्रामीण क्षेत्रमा व्यावहारिक, वैज्ञानिक तथा चेतनामूलक सचेतना अभियान (सडक नाटक, आमा समूह परिचालन) सञ्चालन गर्नुपर्छ ।

५. निर्वाचनमा खटिने 'निर्वाचन आयोग' कस्तो निकाय हो?

उत्तर: निर्वाचन आयोग नेपालको संविधानद्वारा स्थापित, निष्पक्ष र स्वतन्त्र रूपमा निर्वाचन गराउने एक संवैधानिक निकाय हो ।

६. टुन्ड्रा वा शीत प्रदेशमा बस्ने एस्किमो (Eskimos) हरूले हिउँबाट बनाउने घरलाई के भनिन्छ?

उत्तर: एस्किमोहरूले हिउँको ब्लकहरूबाट बनाउने अस्थायी घरलाई 'इग्लु' (Igloo) भनिन्छ ।

७. नेपालको इतिहासमा वि.सं. २०६३ सालको मङ्सिर ५ गते कुन ऐतिहासिक सम्झौता भएको थियो?

उत्तर: वि.सं. २०६३ मङ्सिर ५ गते नेपाल सरकार र तत्कालीन नेकपा (माओवादी) बिच १० वर्षे सशस्त्र द्वन्द्वको अन्त्य गर्ने 'विस्तृत शान्ति सम्झौता' भएको थियो ।

८. चेक, ड्राफ्ट र ए.टि.एम. (ATM) कार्ड जस्ता वित्तीय उपकरण (Financial Instruments) को प्रयोग किन सुरक्षित मानिन्छ?

उत्तर: यस्ता उपकरणको प्रयोग गर्दा खल्लीमा धेरै नगद पैसा बोकेर हिँड्नु नपर्ने र चोरी हुने वा हराउने जोखिम नहुने भएकाले यो सुरक्षित मानिन्छ ।

९. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) को दुरुपयोगबाट समाजमा बढिरहेको एउटा साइबर अपराधको उदाहरण दिनुहोस्।

उत्तर: सामाजिक सञ्जालमा अरूको नाममा नक्कली एकाउन्ट (Fake Profile) खोलेर चरित्र हत्या गर्नु वा अनलाइन ठगी (Phishing) गर्नु साइबर अपराधको उदाहरण हो ।

१०. पारिवारिक योजना (Family Planning) का आधुनिक साधनहरूको उपलब्धताले मातृ तथा शिशु मृत्युदरमा कसरी कमी ल्याउँछ?

उत्तर: पारिवारिक योजनाले अनिच्छित गर्भधारण रोक्ने र दुई सन्तानबिचको जन्मान्तर कायम गर्ने हुनाले आमा र बच्चा दुवैको स्वास्थ्य राम्रो भई मृत्युदरमा कमी आउँछ ।

११. नेपालमा जनसङ्ख्या बनोटको उमेर समूह अनुसार आश्रित जनसङ्ख्या (Dependent Population) भन्नाले कुन-कुन उमेर समूहलाई बुझिन्छ?

उत्तर: आश्रित जनसङ्ख्या भन्नाले १४ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिका र ६० वा ६५ वर्षभन्दा माथिका ज्येष्ठ नागरिकहरूको समूहलाई बुझिन्छ ।

समूह 'ख' (छोटो उत्तर)

१२. विश्व इतिहासका महान् व्यक्तित्व 'नेल्सन मन्डेला' वा 'महात्मा गान्धी' को जीवनीबाट युवा पुस्ताले सिक्नुपर्ने चारवटा मुख्य शिक्षाहरू के-के हुन्?

उत्तर: दक्षिण अफ्रिकाका लिडर नेल्सन मन्डेला (जसले रङ्गभेद विरुद्ध २७ वर्ष जेल जीवन बिताए) र भारतका महात्मा गान्धी (जसले अहिंसा र सत्याग्रहका बलमा देश स्वतन्त्र गराए) को जीवनीबाट युवा पुस्ताले देहायका शिक्षाहरू सिक्न सक्छन्:

- **अहिंसा र शान्तिको मार्ग:** समाजमा परिवर्तन ल्याउन वा अन्यायको विरोध गर्न हतियार उठाउनु पर्दैन, दृढ सङ्कल्प र शान्तिपूर्ण आन्दोलन नै सबैभन्दा ठुलो हतियार हो ।
- **त्याग र निस्वार्थ भावना:** व्यक्तिगत सुख, आराम र स्वार्थभन्दा माथि उठेर देश र समाजको कल्याणका लागि लाग्नु पर्छ ।
- **धैर्यता र दृढ विश्वास:** न्याय र समानताको लडाइँमा जस्तोसुकै कठिन परिस्थिति (जेल, दुःख) आए पनि आफ्नो लक्ष्यबाट विचलित हुनु हुँदैन ।
- **समानता र क्षमाशीलता:** मन्डेलाले जेलबाट निस्केपछि गोरा जातिसँग प्रतिशोध नलिई क्षमा गरेर देश जोडे । युवाहरूले पनि जाति, रङ्ग वा धर्मका आधारमा कसैलाई भेदभाव गर्नु हुँदैन भन्ने पाठ सिक्नुपर्छ ।

१३. सामाजिक समस्या पहिचान गर्ने र त्यसको समाधानका लागि सिप (Problem Solving Skills) को विकास किशोरकिशोरीमा हुन किन जरुरी छ?

उत्तर: किशोरकिशोरीहरू समाजका भावी कर्णधार र ऊर्जावान् शक्ति हुन् । समाजमा व्याप्त समस्याहरू जस्तै: बालविवाह, लागुपदार्थ दुर्व्यवहार, साइबर बुलिङ आदिबाट उनीहरू सबैभन्दा बढी प्रभावित हुन्छन् । त्यसैले उनीहरूमा समस्या पहिचान र समाधान सिपको विकास हुनु देहायका कारणले जरुरी छ:

- **सचेत र सुरक्षित रहन:** समाजमा के सही र के गलत भइरहेको छ भनी छुट्याउन सक्ने क्षमता भएमा उनीहरू आफैं विकृतिको सिकार हुनबाट जोगिन्छन् ।
- **तार्किक निर्णय क्षमता:** भावुकता वा साथीभाइको गलत दबाब (Peer pressure) मा नपरी सही र गलतको विश्लेषण गरेर ठोस निर्णय लिन सक्छन् ।

- परिवर्तनका संवाहक: समस्या समाधानको सिप भएका किशोरकिशोरीहरूले आफ्ना साथीहरू, परिवार र समुदायमा जनचेतना फैलाएर कुप्रथाहरू विरुद्ध डटेर सामना गर्न सक्छन्।

१४. निर्वाचन प्रक्रियामा एक सचेत नागरिकले मतदान गर्नु अगाडि र मतदान गरिसकेपछि निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिकाहरू स्पष्ट पार्नुहोस्।

उत्तर: निर्वाचन लोकतन्त्रको मुटु हो। निर्वाचन प्रक्रियालाई स्वच्छ र निष्पक्ष बनाउन एक सचेत नागरिकको भूमिका देहायबमोजिम हुन्छ:

मतदान गर्नु अगाडिको भूमिका:

- कुनै पनि लोभलालच, पैसा, भोजभतेर वा डर-त्रासमा नपरी उम्मेदवारको योग्यता, निष्ठा र देश विकासको योजना (घोषणापत्र) हेरेर मात्र सही उम्मेदवार छनोट गर्ने निर्णय गर्ने।
- मतदाता परिचयपत्र सुरक्षित राख्ने र अरूलाई पनि मतदानको महत्त्व बुझाई सही तरिकाले मत सङ्केत (स्वस्तिक छाप) लगाउन सिकाउने (मत बदर हुन नदिने)।

मतदान गरिसकेपछिको भूमिका:

- निर्वाचनको परिणामलाई सहज र लोकतान्त्रिक रूपमा स्वीकार गर्ने तथा विजयी उम्मेदवारले आफ्ना प्रतिवद्धताहरू पूरा गरे/नगरेको निरन्तर निगरानी (खबरदारी) गर्ने।
- चुनावपछि समाजमा हुन सक्ने राजनीतिक रिसराग वा विवादलाई शान्त पार्न र सामाजिक सद्भाव कायम राख्न भूमिका खेल्ने।

१५. "संसारका विभिन्न क्षेत्रको हावापानी र धरातलीय विविधताले त्यहाँका मानिसको खानपान र भेषभूषा निर्धारण गर्छ।" उपयुक्त उदाहरणसहित पुष्टि गर्नुहोस्।

उत्तर: मानिसको जीवनशैली प्रकृति र भूगोलको उपज हो । संसारको धरातलीय र हावापानीको विविधताले मानिसको खानपान र कपडाको छनोटमा सिधा प्रभाव पार्छ, जसलाई निम्न उदाहरणबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ:

- शीत प्रदेश (जस्तै: टुन्ड्रा वा ग्रिनल्याण्ड): यहाँ बाह्रै महिना हिउँ पर्ने र अत्यधिक चिसो हुने भएकाले यहाँका मानिस (एस्किमो) हरू शरीरलाई न्यायो राख्न जनावरको छाला र भुत्लाबाट बनेका 'पार्का' (Parka) जस्ता बाक्ला लुगा लगाउँछन् र खानपानमा कृषि सम्भव नभएकाले माछा तथा जनावरको मासु (सिल, ह्वेल) मा निर्भर हुन्छन्।
- उष्ण मरुभूमिको जलवायु (जस्तै: साहारा वा अरब): यहाँ अत्यधिक गर्मी र बालुवाको हुरी चल्ने हुनाले मानिसहरू टाउको र शरीर पूरै छोपिने गरी हल्का, खुकुलो र सेतो सुतीको लुगा (जस्तै: जुब्बा, रुमाल) लगाउँछन् र शरीरमा पानीको मात्रा सन्तुलन राख्न खजुर, अँटको दुध र हल्का खानेकुरा खान्छन्।
- नेपालको सन्दर्भ: हिमाली क्षेत्रका नेपाली बख्रु र दोचा लगाउँछन् भने तराईका मानिसहरू गर्मीका कारण हल्का धोती, कुर्ता वा सुतीका कपडा लगाउँछन्। यसले पुष्टि गर्छ कि हावापानी नै मानिसको जीवनशैलीको मुख्य प्रणेता हो।

१६. दोस्रो विश्वयुद्ध हुनुका प्रमुख कारणहरू (जस्तै: भर्सायल्सको सन्धि, फासीवाद र नाजीवादको उदय) को संक्षेपमा समीक्षा गर्नुहोस्।

उत्तर: सन् १९३९ सेप्टेम्बर १ देखि १९४५ सेप्टेम्बर २ सम्म संसारभर लडिएको दोस्रो विश्वयुद्ध मानव इतिहासकै सबैभन्दा बीभत्स सैन्य द्वन्द्व थियो । यसका प्रमुख कारणहरूको समीक्षा यस प्रकार छ:

- **भर्सायल्सको अपमानजनक सन्धि (१९१९):** प्रथम विश्वयुद्धपछि जर्मनीमाथि थुपारिएको यो सन्धि अत्यन्तै अन्यायपूर्ण थियो । जर्मनीको भूभाग खोसियो, सेना कटौती गरियो र ठुलो जरिवाना लगाइयो । यसले जर्मन जनतामा प्रतिशोधको ज्वाला बल्यो, जसको फाइदा हिटलरले उठाए ।
- **नाजीवाद र फासीवादको उदय:** जर्मनीमा एडोल्फ हिटलर (नाजीवाद) र इटालीमा बेनिटो मुसोलिनी (फासीवाद) जस्ता उग्र तानाशाहहरूको उदय भयो । उनीहरूले लोकतन्त्रको अन्त्य गरी 'युद्ध नै जीवन हो' भन्ने नाराका साथ सैन्य शक्ति बढाए र छिमेकी राष्ट्रहरूमाथि आक्रमण सुरु गरे ।
- **राष्ट्रसङ्घको असफलता:** राष्ट्रसङ्घले जापानको मन्चुरियामाथिको आक्रमण, इटालीको इथियोपियामाथिको आक्रमण र हिटलरको विस्तारवादी नीतिलाई रोक्न सकेन, जसले अधिनायकवादी शक्तिहरूको मनोबल बढायो ।
- **तत्कालीन कारण:** १ सेप्टेम्बर १९३९ मा जर्मनीले पोल्याण्डमाथि अचानक भीषण आक्रमण गरेपछि बेलायत र फ्रान्सले जर्मनी विरुद्ध युद्ध घोषणा गरे र दोस्रो विश्वयुद्ध विधिवत् सुरु भयो ।

१७. "छरिएर रहेको पुँजीलाई एकत्रित गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा लगाउन सहकारी (Cooperative) को भूमिका अतुलनीय हुन्छ।" स्पष्ट पार्नुहोस्।

उत्तर: सहकारी भन्नाले समान आर्थिक र सामाजिक उद्देश्य भएका व्यक्तिहरू स्वेच्छाले मिलेर प्रजातान्त्रिक पद्धतिबाट सञ्चालन गर्ने संस्था बुझिन्छ । 'बिना सहकारी, छैन देशको आर्थिक रूपान्तरण' भन्ने नारालाई यसले चरितार्थ गर्छ:

- **बचत गर्ने बानीको विकास:** सहकारीले गाउँघर र सहरका न्यून आय भएका सर्वसाधारण नागरिकहरूमा थोरै-थोरै पैसा पनि बचत गर्ने (छरिएको पुँजी संकलन गर्ने) बानी बसाल्छ ।
- **सामूहिक लगानी र उत्पादन:** संकलित सानो-सानो पुँजीलाई एकत्रित गरी ठुलो रकम बनाइन्छ र त्यसलाई स्थानीय स्तरमा कृषि, पशुपालन, घरेलु उद्योग, र डेरी जस्ता उत्पादनशील क्षेत्रमा ऋणका रूपमा लगानी गरिन्छ ।
- **बिचौलियाको अन्त्य:** सहकारीले किसानलाई सस्तो ब्याजमा ऋण दिने र उनीहरूका उत्पादनलाई उचित मूल्यमा बजारसम्म पुऱ्याउने काम गर्छ, जसले ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई बलियो बनाई गरिबी निवारणमा अतुलनीय योगदान पुऱ्याउँछ ।

१८. नेपालको सामाजिक-आर्थिक क्षेत्रमा देखा परेका समसामयिक घटनाहरू (जस्तै: जलवायु परिवर्तनको असर वा आर्थिक मन्दी) ले जनजीवनमा कस्तो प्रभाव पारेको छ?

उत्तर: वर्तमान समयमा नेपालले विश्वव्यापी रूपमा देखा परेका समसामयिक चुनौतीहरू भोगिरहेको छ, जसले जनजीवन अस्तव्यस्त बनाएको छ:

- **जलवायु परिवर्तनको असर:** नेपालमा हिमाल पग्लिने दर बढेको छ, समयमा पानी नपर्ने (खडेरी) वा अचानक अत्यधिक वर्षा भई बाढी र पहिरोले ठुलो धनजनको क्षति गरिरहेको छ । मेलम्चीको बाढी वा हालैका मनसुनी विपद् यसका उदाहरण हुन् । यसले कृषि उत्पादन घटाएको छ र खानेपानीको संकट बढाएको छ ।
- **आर्थिक मन्दीको प्रभाव:** बैंकहरूको उच्च ब्याजदर, तरलताको समस्या र बजारमा माग घट्टा साना तथा ठुला व्यवसायीहरू संकटमा परेका छन् ।

कतिपय उद्योगहरू बन्द हुँदा बेरोजगारी बढेको छ, महँगी आकासिएको छ र दैनिक गुजारा चलाउन गाह्रो भएर युवाहरू लाखौंको सङ्ख्यामा वैदेशिक रोजगारीमा पलायन हुन बाध्य भएका छन्।

१९. नेपालको राष्ट्रिय पहिचान झल्काउने दुईवटा राष्ट्रिय गौरवका प्रतीकहरूको संरक्षणमा युवाहरूको दायित्व के होनापर्छ?

उत्तर: नेपालको राष्ट्रिय पहिचान झल्काउने दुईवटा प्रमुख प्रतीकहरू सगरमाथा (प्राकृतिक सम्पदा) र लुम्बिनी (सांस्कृतिक सम्पदा) हुन्। यिनको संरक्षणमा युवाहरूको दायित्व देहायबमोजिम हुनुपर्छ:

- **पर्यावरणीय स्वच्छता अभियान:** सगरमाथा क्षेत्रमा बढ्दो फोहोरमैला र पर्वतारोहीले छाड्ने फोहोर नियन्त्रण गर्न युवाहरूले 'स्वच्छ सगरमाथा' अभियान चलाउने र पर्यावरण जोगाउन पैरवी गर्ने।
- **डिजिटल प्रवर्द्धन र चेतना:** सामाजिक सञ्जाल (टिकटक, फेसबुक, युट्युब) को माध्यमबाट "बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन्" र लुम्बिनी शान्तिको मुहान हो भनी विश्वभर सहि जानकारी फैलाउने र स्थानीय स्तरमा सांस्कृतिक सम्पदाको तोडफोड रोक्ने।

२०. नेपालको परराष्ट्र नीतिको मुख्य चुनौतीहरू के-के हुन्? वर्तमान विश्व राजनीतिको सन्दर्भमा चर्चा गर्नुहोस्।

उत्तर: नेपाल दुई विशाल र शक्तिसाली छिमेकी राष्ट्रहरू चीन र भारतको बिचमा अवस्थित भू-परिवेष्टित देश हो। वर्तमान विश्व राजनीति (Geopolitics) को सन्दर्भमा नेपालको परराष्ट्र नीतिका मुख्य चुनौतीहरू यस प्रकार छन्:

- **भू-राजनीतिक सन्तुलन कायम राख्नु:** अमेरिकी नेतृत्वको एमसीसी (MCC) वा एसपीपी, चीनको बीआरआई (BRI) र भारतको सुरक्षा स्वार्थबिच सन्तुलन मिलाई कुनै पनि सैन्य वा राजनीतिक गुटमा नफसी आफ्नो हित रक्षा गर्नु ठूलो चुनौती हो ।
- **सिमाना र सन्धि सम्झौताको समाधान:** भारतसँगको लिम्पियाधुरा, लिपुलेक र कालापानीको सीमा विवाद तथा सन् १९५० को सन्धिको पुनरावलोकन शान्तिपूर्ण कूटनीतिक माध्यमबाट टुङ्गो लगाउनु ।
- **आर्थिक कूटनीतिको अभाव:** परराष्ट्र नीतिलाई केवल राजनीतिक सम्बन्धमा मात्र सीमित नराखी वैदेशिक लगानी, पर्यटन, र व्यापार घाटा कम गर्ने 'आर्थिक कूटनीति' (Economic Diplomacy) मा रूपान्तरण गर्न नसक्नु अर्को चुनौती हो ।

समूह 'ग' (लामो उत्तर)

२१. "विश्वबन्धुत्व (Global Brotherhood) र मानवतावादी सोच विना संसारमा दिगो शान्ति सम्भव छैन।" यस भनाइको सन्दर्भमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घको बडापत्र, विश्व शान्ति र मानव कल्याणका लागि नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा खेल्दै आएको भूमिकाको विस्तृत विवेचना गर्नुहोस्।

उत्तर: संसारका सबै मानिसहरू एकै हुन्, हामी सबै एउटै पृथ्वीका सन्तान हौं र वसुधैव कुटुम्बकम् (संसार नै एउटा परिवार हो) भन्ने भावना नै 'विश्वबन्धुत्व' हो । मानिसको जात, धर्म वा राष्ट्रभन्दा माथि उठेर उसको सम्मान र सेवा गर्नु 'मानवतावाद' हो । आज संसारमा बहूदो युद्ध, आतंकवाद र हतियारको होडबाजीलाई रोकेर दिगो शान्ति स्थापना गर्न यो सोच अपरिहार्य छ ।

नेपाल बुद्धको जन्मभूमि र शान्तिप्रिय राष्ट्र भएकाले स्थापनाकालदेखि नै संयुक्त राष्ट्रसङ्घ (UN) को बडापत्रप्रति पूर्ण प्रतिबद्ध रहँदै अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा देहायबमोजिमको ऐतिहासिक र महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छः

१. **संयुक्त राष्ट्रसङ्घको शान्ति सेना (UN Peacekeeping Missions) मा योगदानः** नेपाल सन् १९५५ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घको सदस्य बनेदेखि नै विश्वका द्वन्द्वग्रस्त देशहरू (जस्तैः लेबनान, कङ्गो, सुडान, हाइटी, माली आदि) मा शान्ति स्थापनाका लागि आफ्ना सेना र प्रहरी (नेपाली ब्लु हेल्मेट्स) पठाउँदै आएको छ । हाल नेपाल विश्वमै सबैभन्दा बढी शान्ति सैनिक खटाउने देशहरूमा अग्रणी स्थानमा पर्छ । नेपाली सैनिकहरूले आफ्नो ज्यानको बाजी लगाएर विश्वबन्धुत्व र मानवताको सेवा गरेका छन् ।

२. **असंलग्न परराष्ट्र नीति र पञ्चशीलको वकालतः** नेपालले कुनै पनि शक्तिशाली सैन्य गुट (शीतयुद्ध वा वर्तमान शक्ति सङ्घर्ष) मा नलाग्ने नीति लिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा नेपालले सधैं साना राष्ट्रहरूको सार्वभौमिकताको रक्षा, जातिभेदको विरोध र निःशस्त्रीकरण (Disarmament) को पक्षमा दरिलो आवाज उठाउँदै आएको छ ।

३. **जलवायु परिवर्तन र पर्वतीय देशहरूको आवाजः** नेपाल आफैं जलवायु परिवर्तनको ठुलो मारमा परेको देश हो । राष्ट्रसङ्घको महासभा (UNGA) वा कोप (COP) सम्मेलनहरूमा नेपालले ठुला र प्रदूषक राष्ट्रहरूका कारण हिमाली देशहरूले भोग्नुपरेको अन्याय विरुद्ध आवाज उठाउँदै 'जलवायु न्याय' (Climate Justice) को वकालत गर्दै आएको छ ।

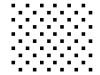
४. शरणार्थी र मानवीय सहायताको सम्मान: नेपालले तिब्बती र भुटानी शरणार्थीहरूलाई मानवीय आधारमा आश्रय दिएर आफ्नो मानवतावादी चरित्र विश्वसामु प्रदर्शन गरेको छ ।

निष्कर्षमा, नेपाल आकारमा सानो भए पनि विश्व शान्ति, मानव अधिकार र विश्वबन्धुत्वको प्रवर्धनमा यसको योगदान विशाल छ । नेपालको यो भूमिकाले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा देशको शीर सधैं उच्च बनाएको छ ।

२२. दक्षिण अमेरिका महादेशको आउट नक्सा बनाई देहायका भौगोलिक विशेषताहरू उपयुक्त सङ्केतद्वारा नक्सामा प्रस्तुत गर्नुहोस्: (क) एन्डिज पर्वतमाला (ख) अमेजन नदी (ग) पम्पास घाँसे मैदान (घ) टिटिकाका ताल

उत्तर: (विद्यार्थीहरूले परीक्षामा पेन्सिलको प्रयोग गरी दक्षिण अमेरिकाको नक्सा कोर्नुपर्नेछ ।

(क) एन्डिज पर्वतमाला: दक्षिण अमेरिकाको पश्चिमी किनारा संगसंगै उत्तरदेखि दक्षिणसम्म फैलिएको संसारकै सबैभन्दा लामो पर्वतमाला हो । यसलाई नक्साको देब्रे किनारामा $\wedge\wedge\wedge$ सङ्केतले ठाडो रूपमा देखाइन्छ ।

- (ख) अमेजन नदी: महादेशको उत्तरी-मध्य भागमा पश्चिमबाट पूर्वतर्फ बग्ने विश्वकै सबैभन्दा बढी पानीको बहाव भएको नदी हो । यसलाई तेर्सो घुमाउरो रेखा ~~~~~ ले एन्डिज पर्वतबाट सुरु भई एटलान्टिक महासागरमा खसेको देखाइन्छ ।
- (ग) पम्पास घाँसे मैदान: महादेशको दक्षिणी भागमा (विशेष गरी अर्जेन्टिनामा) रहेको समशीतोष्ण घाँसे मैदान हो । यसलाई वा साना घाँसका सङ्केतले देखाइन्छ ।

- (घ) टिटिकाका ताल: बोलिभिया र पेरुको सिमानामा अवस्थित विश्वकै सबैभन्दा उचाइमा रहेको जहाज चल्ने ताल हो । यसलाई एन्डिज पर्वतको मध्य भागमा सानो गोलाकार O सङ्केतले देखाइन्छ ।

२३. वि.सं. २०६३ सालको ऐतिहासिक दोस्रो जनआन्दोलन देखि हालसम्मका प्रमुख राजनीतिक घटनाक्रमहरू (जस्तै: संविधान सभाको निर्वाचन, सङ्घीय गणतन्त्रात्मक संविधानको जारी, र स्थानीय चुनावहरू) को क्रमिक र विस्तृत विश्लेषण गर्नुहोस्।

उत्तर: वि.सं. २०६२/६३ को १९ दिने दोस्रो जनआन्दोलन नेपालको इतिहासलाई नयाँ मोड दिने युगान्तकारी घटना हो । सात राजनीतिक दल र तत्कालीन विद्रोही नेकपा (माओवादी) को संयुक्त आह्वानमा भएको यस आन्दोलनले नेपालमा २४० वर्ष पुरानो राजतन्त्रको अन्त्य गर्‍यो र मुलुकलाई सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको मार्गमा अघि बढायो । यसपछिका प्रमुख राजनीतिक घटनाक्रमहरूको क्रमिक विश्लेषण यस प्रकार छ:

१. विस्तृत शान्ति सम्झौता (५ मङ्सिर २०६३): सरकार र माओवादीबिच ऐतिहासिक सम्झौता भई १० वर्षे सशस्त्र द्वन्द्वको औपचारिक अन्त्य भयो र माओवादी शान्तिपूर्ण राजनीतिमा प्रवेश गर्‍यो ।

२. अन्तरिम संविधान जारी र राजतन्त्रको निलम्बन (२०६३ माघ): नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी गरियो, जसले राजाको अधिकार खोसेर प्रधानमन्त्रीलाई राष्ट्रप्रमुखको जिम्मेवारी दियो ।

३. पहिलो संविधान सभा निर्वाचन र गणतन्त्रको घोषणा (२८ जेठ २०६५): वि.सं. २०६४ चैत २८ मा पहिलो संविधान सभाको चुनाव भयो । २०६५ जेठ १५

गते बसेको संविधान सभाको पहिलो बैठकले नेपाललाई सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र घोषणा गर्दै राजतन्त्रको पूर्ण अन्त्य गर्‍यो र डा. रामवरण यादव नेपालको पहिलो राष्ट्रपति निर्वाचित भए ।

४. दोस्रो संविधान सभा निर्वाचन (४ मङ्सिर २०७०): पहिलो संविधान सभाले तोकिएको समयमा संविधान बनाउन नसकी विघटन भएपछि पुनः दोस्रो पटक निर्वाचन गरियो ।

५. नेपालको संविधान जारी (३ असोज २०७२): नेपाली जनताको ७ दशक लामो सपना पूरा गर्दै जनताका प्रतिनिधिद्वारा लेखिएको 'नेपालको संविधान' जारी भयो । यसले नेपाललाई ७ प्रदेश, ७५३ स्थानीय तह भएको सङ्घीय राज्यमा रूपान्तरण गर्‍यो र धर्मनिरपेक्षता तथा समावेशितालाई संस्थागत गर्‍यो ।

६. तीन तहको पहिलो र दोस्रो आवधिक निर्वाचन (२०७४ र २०७९): नयाँ संविधान अनुसार देशमा वि.सं. २०७४ मा पहिलो पटक र वि.सं. २०७९ मा दोस्रो पटक सङ्घीय संसद, प्रदेश सभा र स्थानीय तहको निर्वाचन सफलतापूर्वक सम्पन्न भयो, जसले सङ्घीयता र लोकतन्त्रलाई तल्लो तहसम्म सुदृढ बनायो ।

समीक्षा: यसरी हेर्दा वि.सं. २०६३ देखि हालसम्म नेपालले ठुलो राजनीतिक फड्को मारेको छ । यद्यपि, राजनीतिक स्थिरता आए पनि आर्थिक समृद्धि र सुशासनको क्षेत्रमा अझै धेरै काम गर्न बाँकी छ ।

२४. नेपालमा बीमा (Insurance) र बचतको संस्कृति किन कमजोर छ? नागरिकको आर्थिक सुरक्षा, व्यावसायिक जोखिम न्यूनीकरण र राष्ट्रिय पुँजी निर्माणमा बीमा र बचतको बहुआयामिक महत्त्वबारे एक प्रवर्धनात्मक लेख तयार पार्नुहोस्।

उत्तर:

आर्थिक समृद्धिको बलियो आधार: बचत र बीमा संस्कृति

- एक विश्लेषण

वर्तमान नेपालमा बैंकिङ र वित्तीय संस्थाहरूको पहुँच गाउँ-गाउँसम्म पुगे तापनि नागरिकहरूमा बचत गर्ने र आफ्नो जीवन वा व्यवसायको बीमा (Insurance) गर्ने संस्कृति अझै पनि निकै कमजोर देखिन्छ। कुल जनसङ्ख्याको ठुलो हिस्सा अझै पनि बीमाको दायराभन्दा बाहिर छ र औपचारिक बचतमा समेटिन सकेको छैन।

बचत र बीमा संस्कृति कमजोर हुनुका मुख्य कारणहरू: १. **वित्तीय साक्षरताको कमी:** सर्वसाधारणमा बीमा भनेको 'पैसा डुब्ने' वा फजुल खर्च हो र बचत बैङ्कमा भन्दा घरमै राख्नु सुरक्षित हुन्छ भन्ने पुरातन भ्रम कायमै छ। २. **न्यून आय र गरिबी:** बहुसंख्यक नेपालीहरूको दैनिक आम्दानी न्यून भएकाले 'हातमुख जोर्ने' समस्यामै पैसा सकिन्छ, जसले गर्दा बचत वा बीमा प्रिमियम तिर्ने अतिरिक्त रकम हुँदैन। ३. **जटिल दाबी प्रक्रिया:** बीमा कम्पनीहरूले दाबी भुक्तानी (Claim Settlement) गर्दा झन्झटिलो कागजी प्रक्रिया बनाउने र समयमा पैसा नदिने गुनासोका कारण जनतामा अविश्वास बढेको छ।

बचत र बीमाको बहुआयामिक महत्त्व:

- १. **नागरिकको आर्थिक सुरक्षा (Personal Financial Security):** बचतले मानिसलाई भविष्यमा आउने आकस्मिक संकट, जस्तै: बिरामी, बेरोजगारी वा दुर्घटनाका बेला कसैसँग हात फैलाउनुपर्ने अवस्थाबाट जोगाउँछ। जीवन बीमाले घरको मुख्य कमाउने व्यक्तिको भवितव्य मृत्यु भएमा उसको

परिवार र बालबालिकाको शिक्षालाई आर्थिक संरक्षण (Financial Cushion) प्रदान गर्छ ।

- २. व्यावसायिक जोखिम न्यूनीकरण (Business Risk Mitigation):
उद्योग, व्यापार वा कृषि (बाली तथा पशुपालन) मा आगलागी, बाढी, पहिरो वा चोरीका कारण जुनसुकै बेला ठुलो नोक्सानी हुन सक्छ । निर्जीवन बीमा (Non-life Insurance) ले त्यस्तो आर्थिक क्षतिको पूर्ति गरिदिने हुनाले व्यवसायी वा किसान टाट पल्टिनबाट जोगिन्छन् र पुनः व्यवसाय सुरु गर्न सक्छन् ।
- ३. राष्ट्रिय पुँजी निर्माण र विकास (National Capital Formation):
लाखौँ नागरिकले बैंकमा गर्ने सानो-सानो बचत र बीमा कम्पनीमा जम्मा गर्ने प्रिमियमको रकम संकलन हुँदा अबौँ रुपैयाँको 'राष्ट्रिय पुँजी' निर्माण हुन्छ । यो पुँजीलाई सरकार र निजी क्षेत्रले जलविद्युत, सडक, उद्योग जस्ता ठुला पूर्वाधार विकासका आयोजनामा लगानी गर्न सक्छन्, जसले देशलाई परनिर्भरताबाट मुक्त गर्छ ।

निष्कर्ष: बचत र बीमा अरूका लागि होइन, आफ्नै सुरक्षित भविष्य र राष्ट्र निर्माणका लागि हो । तसर्थ, राज्यले विद्यालय तहदेखि नै वित्तीय शिक्षा अनिवार्य गर्नुपर्छ र बीमा प्रक्रियालाई सरल एवं पारदर्शी बनाएर जनतामा विश्वास जगाउनु आजको आवश्यकता हो ।

SET 4

समूह 'क' (अति छोटी उत्तर)

१. हाम्रो समाजप्रतिको व्यक्तिगत र सामाजिक दायित्व (Social Responsibility) भनेको के हो?

उत्तर: एक सचेत नागरिकका नाताले समाजको नियम पालना गर्नु, असहायलाई सहयोग गर्नु, र सार्वजनिक सम्पत्तिको रक्षा गर्दै समाजको हितका लागि गरिने कर्तव्यलाई सामाजिक दायित्व भनिन्छ ।

२. बालविवाह र दाइजो प्रथा जस्ता सामाजिक समस्या समाधानमा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्था (जस्तै: INGOs) को मुख्य भूमिका के हुन्छ?

उत्तर: अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरूले यस्ता कुप्रथा विरुद्ध चेतनामूलक अभियानका लागि आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्ने, अनुसन्धान गर्ने र पीडितहरूको उद्धार तथा पुनःस्थापनामा मद्दत गर्छन् ।

३. मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र (UDHR, 1948) को मुख्य उद्देश्य के हो?

उत्तर: विश्वका सबै मानिसहरू जन्मजात स्वतन्त्र र सम्मानका हकदार छन् भन्ने मान्यताका साथ संसारभर बिनाभेदभाव मानव अधिकार र आत्मसम्मानको न्यूनतम मापदण्ड लागू गर्नु यसको मुख्य उद्देश्य हो ।

४. भूकम्प आउँदा 'खुला ठाउँमा जाने' वा 'घुँडा टेकी, ढाड छोपी, समातिएर बस्ने' (Drop, Cover and Hold on) विधि किन अपनाइन्छ?

उत्तर: यो विधि अपनाउँदा भूकम्पको समयमा घरका भित्ता, सिलिङ वा पुराना सामानहरू खसेर टाउको र मेरुदण्ड जस्ता संवेदनशील अङ्गमा चोट लाग्नबाट बच्न सकिन्छ ।

५. दोस्रो विश्वयुद्धमा कुन देशमाथि आणविक बम खसालिएपछि युद्धको विधिवत् अन्त्य भएको थियो?

उत्तर: सन् १९४५ अगस्टमा जापानका दुई सहरहरू (हिरोसिमा र नागासाकी) माथि संयुक्त राज्य अमेरिकाले आणविक बम खसालेपछि दोस्रो विश्वयुद्धको विधिवत् अन्त्य भएको थियो ।

६. नेपाल सरकारको राजस्व (Revenue) का दो वटा प्रमुख स्रोतहरू के-के हुन्?

उत्तर: नेपाल सरकारको राजस्वका दुई प्रमुख स्रोतहरू: (क) कर राजस्व (भन्सार शुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर-VAT) र (ख) गैर-कर राजस्व (राहदानी शुल्क, जरिवाना, रोयल्टी) हुन् ।

७. नेपालमा हाल सञ्चालनमा रहेको आवधिक योजना (Periodic Plan) को मुख्य दीर्घकालीन लक्ष्य के हो?

उत्तर: नेपालको आवधिक योजनाको मुख्य दीर्घकालीन लक्ष्य 'उत्पादनशील रोजगारी, न्यायोचित वितरण र दिगो विकास मार्फत समृद्ध र सुखी नेपाल निर्माण गर्नु' हो ।

८. संयुक्त राष्ट्रसङ्घको शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक सङ्गठन (UNESCO) को नेपालमा कुन क्षेत्रको संरक्षणमा ठुलो योगदान छ?

उत्तर: युनेस्को (UNESCO) को नेपालका ऐतिहासिक, पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरू (जस्तै: काठमाडौँ उपत्यकाका दरबार क्षेत्र र लुम्बिनी) को पहिचान, जिर्णोद्धार र संरक्षणमा ठुलो योगदान छ ।

९. गुणस्तरीय जीवन र कम जनसङ्ख्याबिच कस्तो सम्बन्ध हुन्छ?

उत्तर: गुणस्तरीय जीवन र कम जनसङ्ख्याबिच सकारात्मक र घनिष्ठ सम्बन्ध हुन्छ, किनभने परिवारमा सदस्य सङ्ख्या कम हुँदा उपलब्ध सीमित आयबाटै शिक्षा, स्वास्थ्य र पोषण राम्रोसँग पुऱ्याउन सकिन्छ ।

१०. सामाजिकीकरणको प्रक्रियामा विद्यालयले कसरी 'दोस्रो घर' को रूपमा काम गर्छ?

उत्तर: विद्यालयमा बच्चाले परिवारमा जस्तै शिक्षकबाट माया, साथीहरूबाट सहयोग र समाजमा बस्नका लागि आवश्यक पर्ने नियम, अनुशासन र नेतृत्व सीप सिकाउने भएकाले यसले दोस्रो घरको रूपमा काम गर्छ ।

११. नेपालको संविधान अनुसार राज्यका तीनवटै अङ्गहरूमा शक्ति सन्तुलन (Checks and Balances) कसरी कायम गरिन्छ?

उत्तर: व्यवस्थापिकाले कानुन बनाउने, कार्यपालिकाले लागू गर्ने र न्यायपालिकाले कानुनको व्याख्या गर्ने गर्छन् र एक अङ्गले अर्को अङ्गलाई संविधान बमोजिम नियन्त्रण र सन्तुलनमा राख्छन् (जस्तै: संसदले प्रधानमन्त्रीमाथि अविश्वास प्रस्ताव ल्याउन सक्ने, अदालतले सरकारको निर्णय बदर गर्न सक्ने) ।

समूह 'ख' (छोटो उत्तर)

१२. नेपालमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (NHRC) र अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूले मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्धनमा खेलिरहेको भूमिकाको मूल्याङ्कन गर्नुहोस्।

उत्तर: नेपालमा मानव अधिकारको रक्षाका लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (एक संवैधानिक निकाय) र विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरू (जस्तै: INSEC, सिभिन आदि) सक्रिय छन्। यिनीहरूको भूमिकाको मूल्याङ्कन यस प्रकार छ:

- **अनुगमन र अनुसन्धान:** मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाहरू (जस्तै: हिरासतमा यातना, जातीय भेदभाव, बालश्रम) को निष्पक्ष अनुगमन र अनुसन्धान गरी दोषीलाई कारबाही र पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिन सरकारलाई सिफारिस गर्छन्।
- **सचेतना र वकालत:** दुर्गम क्षेत्रसम्म नागरिकलाई उनीहरूको मौलिक हक र मानव अधिकारबारे सचेत गराउने कार्यशाला र कानुनी सहायता कार्यक्रम सञ्चालन गर्छन्।
- **चुनौती:** यद्यपि, आयोगका सिफारिसहरू सरकारले पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन नगर्दा र कतिपय अवस्थामा पीडितले बेलैमा न्याय नपाउँदा यिनीहरूको प्रभावकारितामाथि प्रश्न उठ्ने गरेको छ। तसर्थ, यस्ता निकायलाई अझ बढी स्वायत्त र शक्तिशाली बनाउनुपर्छ।

१३. प्राकृतिक प्रकोपका रूपमा रहेको 'भूकम्प' बाट हुन सक्ने धनजनको क्षति न्यूनीकरणका लागि घर निर्माण गर्नु अगाडि र निर्माण गरिसकेपछि अपनाउनुपर्ने चारवटा पूर्वसावधानीहरू लेख्नुहोस्।

उत्तर: भूकम्प आफैँले मानिस मादैन, बरु कमजोर भौतिक संरचना (घर, भवन) भत्किँदा धनजनको क्षति हुन्छ । यसबाट बच्न अपनाउनुपर्ने पूर्वसावधानीहरू यस प्रकार छन्:

घर निर्माण गर्नु अगाडि अपनाउनुपर्ने सावधानीहरू: १. प्राविधिक (इन्जिनियर) द्वारा जग्गाको माटो परीक्षण गराई अनिवार्य रूपमा 'भूकम्प प्रतिरोधी भवन आचारसंहिता' अनुसार मात्र घरको बुट्टा वा जग हाल्ने र गुणस्तरीय निर्माण सामग्री प्रयोग गर्ने ।

घर निर्माण गरिसकेपछि अपनाउनुपर्ने सावधानीहरू: २. घरका गरुड्गा सामानहरू (जस्तै: दराज, दराजमाथिका गहुँ गाग्री वा ग्यास सिलिन्डर) लाई भित्तामा बलियोसँग फिक्स (Anchor) गर्ने ताकि भूकम्प आउँदा ती खसेर चोट नलागोस् । ३. घरबाट बाहिर निस्कने गल्ली, ढोका वा भन्डामा सामानहरू थुपारेर अवरोध नगर्ने र आकस्मिक अवस्थाका लागि एउटा 'झोला' (Emergency Bag) मा टर्च, प्राथमिक उपचारका सामान र केही ओभानो खानेकुरा तयार राख्ने ।

१४. दोस्रो विश्वयुद्धका सामाजिक र आर्थिक परिणामहरू उल्लेख गर्दै यस युद्धमा नेपाली सैनिकहरू (गोरखाली सेना) ले प्रदर्शन गरेको वीरताको संक्षेपमा चर्चा गर्नुहोस्।

उत्तर: दोस्रो विश्वयुद्ध (१९३९-१९४५) को सामाजिक र आर्थिक परिणामहरू अत्यन्तै भयानक थिए:

- सामाजिक परिणाम: युद्धमा करिब २ करोड २० लाख सैनिक र ३ करोडभन्दा बढी सर्वसाधारणले ज्यान गुमाए । लाखौँ बालबालिकाहरू अनाथ

र महिलाहरू बिधवा भए, जसले समाजमा ठुलो सामाजिक संकट र मनोवैज्ञानिक त्रास निम्त्यायो ।

- **आर्थिक परिणाम:** युरोप र एसियाका औद्योगिक सहरहरू पूर्ण रूपमा ध्वस्त भए, कृषि भूमि बाँझो भयो र विश्वव्यापी रूपमा चरम महङ्गी तथा बेरोजगारी बढ्यो । युद्धको कुल खर्च खरबौँ डलर पुग्यो ।

नेपाली सैनिक (गोर्खाली) को वीरता: दोस्रो विश्वयुद्धमा नेपालका तत्कालीन राणा प्रधानमन्त्री जुद्ध शमशेरले बेलायतको पक्षमा लड्न करिब २ लाख नेपाली गोर्खाली सेना पठाएका थिए । नेपाली सैनिकहरूले बर्मा, मलाया, उत्तर अफ्रिका र इटालीको मोर्चामा अदम्य साहस र वीरताका साथ लडे । उनीहरूको निडरता र 'कायर हुनुभन्दा मर्नु राम्रो' भन्ने वीरताको कदर गर्दै धेरै नेपाली सैनिकहरूले बेलायतको सर्वोच्च सैन्य सम्मान 'भिक्टोरिया क्रस' (Victoria Cross) र 'मिलिटरी क्रस' प्राप्त गरे, जसले विश्वभर गोर्खालीको शान बढायो ।

१५. नेपालमा कर (Tax) तिर्नु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हो। देशको आन्तरिक स्रोत बलियो बनाउन र विकास निर्माणका कार्य सहज पार्न राजस्वको भूमिका स्पष्ट पार्नुहोस्।

उत्तर: "कर नागरिकको कर्तव्य र राज्यको अधिकार हो ।" राज्यले आफ्ना नागरिकलाई सुरक्षा, शिक्षा, स्वास्थ्य र पूर्वाधार उपलब्ध गराउन ठुलो रकम खर्च गर्नुपर्छ, जसको मुख्य स्रोत 'राजस्व' (Revenue) हो । देशको आर्थिक आत्मनिर्भरताका लागि राजस्वको भूमिका देहायबमोजिम छ:

- **वैदेशिक निर्भरतामा कमी:** यदि देशले आन्तरिक कर र राजस्व बढी सङ्कलन गर्न सक्यो भने विकास निर्माणका लागि वैदेशिक ऋण र अनुदानमा भर पर्नुपर्दैन, जसले राष्ट्रिय स्वाभिमान बलियो बनाउँछ ।
- **पूर्वाधार विकास:** सडक, पुल, विद्यालय, अस्पताल र राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू निर्माण गर्न आवश्यक पर्ने बजेट राजस्वबाटै प्राप्त हुन्छ ।
- **सामाजिक कल्याण र न्याय:** धनी वर्गबाट बढी कर (प्रगतिशील कर) उठाएर गरिब र विपन्न वर्गका लागि सामाजिक सुरक्षा भत्ता, निःशुल्क स्वास्थ्य र छात्रवृत्ति प्रदान गर्न राजस्वले महत्त्वपूर्ण माध्यमको काम गर्छ ।

१६. नेपालमा आवधिक योजनाको इतिहास लामो भए तापनि सोचे अनुरूपको आर्थिक वृद्धि हासिल हुन नसक्नुका चारवटा मुख्य कारणहरू के-के हुन्?

उत्तर: नेपालमा वि.सं. २०१३ सालदेखि आवधिक योजना (Periodic Plans) को सुरुवात भएको हो । हालसम्म आइपुग्दा योजनाबद्ध विकासको इतिहास सात दशक पुग्न लागे पनि देशले सोचे अनुरूपको आर्थिक प्रगति गर्न सकेको छैन । यसका चार मुख्य कारणहरू यस प्रकार छन्: १. **योजना र बजेटबिच समन्वयको अभाव:** कागजमा ठुला र महत्वाकाङ्क्षी योजनाहरू बनाइने तर त्यसका लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन नहुने वा ढिलो निकास हुने प्रवृत्ति । २. **राजनीतिक अस्थिरता र नीतिगत परिवर्तन:** सरकार छिटो-छिटो परिवर्तन हुँदा पुराना योजनाहरू अलपत्र पर्ने र नयाँ सरकारले आफ्ना स्वार्थका योजना थप्ने गर्दा विकासको निरन्तरता टुङ्गिने गरेको छ । ३. **सुशासनको कमी र भ्रष्टाचार:** विनियोजित विकास बजेटको ठुलो हिस्सा भ्रष्टाचार, कमिसनतन्त्र र ठेकेदारको ढिलासुस्तीका कारण समयमै र सही ठाउँमा खर्च हुन नसक्नु (कमजोर पुँजीगत खर्च) । ४. **दक्ष जनशक्ति र प्रविधिको**

अभाव: आधुनिक प्रविधि र दक्ष इन्जिनियर तथा व्यवस्थापकहरूको अभावका कारण ठुला आयोजनाहरू समयमै सम्पन्न हुन सक्दैनन् ।

१७. आफ्नो स्थानीय क्षेत्रका ऐतिहासिक र पुरातात्विक स्थलहरूको पहिचान, संवर्द्धन र संरक्षणका लागि युवा क्लबका सदस्यहरूले कस्तो कार्ययोजना बनाउन सक्छन्?

उत्तर: स्थानीय क्षेत्रका पुराना मन्दिर, पाटीपौवा, गढी, वा ऐतिहासिक स्थलहरू हाम्रो इतिहासका पाना हुन् । यिनको संरक्षणमा युवा क्लबले देहायको कार्ययोजना बनाउन सक्छ:

- **डकुमेन्टेशन र डिजिटल प्रोफाइल:** पहिलो चरणमा, आफ्नो गाउँ वा ठाउँमा रहेका पुराना पुरातात्विक स्थलहरूको फोटो, भिडियो र इतिहास बुढापाकाबाट संकलन गरी एउटा 'प्रोफाइल' वा बुकलेट तयार पार्ने र सामाजिक सञ्जालमा राख्ने ।
- **नियमित सरसफाइ र मर्मत:** क्लबका सदस्यहरू मिलेर महिनाको एक वा दुई पटक ती स्थलहरूको वरपर सरसफाइ गर्ने, र रङरोगन तथा सामान्य संरक्षणका काम गर्ने ।
- **सरोकारवालाको ध्यानाकर्षण र 'हेरिटेज वाक':** ऐतिहासिक स्थलको संरक्षणका लागि बजेट छुट्याउन स्थानीय तह (गाउँपालिका/नगरपालिका) र पुरातत्व विभागलाई दबाब दिने र स्थानीय विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई समेटेर 'हेरिटेज वाक' (सम्पदा भ्रमण) गराई चेतना जगाउने ।

१८. वर्तमान डिजिटल युगमा 'भौगोलिक सूचना प्रणाली' (GIS) र 'ग्लोबल पोजिसनिङ सिस्टम' (GPS) जस्ता आधुनिक प्रविधिहरू नक्सा कार्यमा कसरी उपयोगी सावित भएका छन्?

उत्तर: परम्परागत रूपमा हातले वा अन्दाजका भरमा नक्सा कोर्ने प्रणालीलाई आजको डिजिटल प्रविधिको विकासले पूर्ण रूपमा रूपान्तरण गरिदिएको छ । नक्सा कार्यमा GIS र GPS को उपयोगिता यस प्रकार छ:

- **GPS (Global Positioning System) को उपयोगिता:** यसले भू-उपग्रह (Satellite) को माध्यमबाट पृथ्वीको जुनसुकै स्थानको ठ्याक्कै अक्षांश, देशान्तर र उचाइ (Exact Location) पत्ता लगाउँछ । हामीले मोबाइलमा प्रयोग गर्ने 'गुगल म्याप' (Google Maps) यसैको उदाहरण हो, जसले बाटो पहिल्याउन र दुरी नाप्न मद्दत गर्छ ।
- **GIS (Geographic Information System) को उपयोगिता:** यसले GPS र अन्य माध्यमबाट प्राप्त डाटाहरूलाई कम्प्युटरमा राखेर विभिन्न पत्रहरू (Layers) मा नक्सा डिजाइन गर्छ । यसको प्रयोगबाट वन विनाशको अवस्था, बाढी-पहिरोको जोखिम क्षेत्र, सहरी योजना र खानीहरूको नक्साङ्कन अत्यन्तै सटिक र वैज्ञानिक रूपमा गर्न सकिन्छ । तसर्थ, यी प्रविधिले नक्सा कार्यलाई छिटो, शुद्ध र बढी उपयोगी बनाएका छन् ।

१९. विविधतामा एकता कायम राख्न अन्तर-सांस्कृतिक सम्मान र सहिष्णुताको कस्तो भूमिका हुन्छ?

उत्तर: नेपाल जस्तो बहुसांस्कृतिक देशमा 'विविधतामा एकता' कायम राख्ने मुख्य कडी नै अन्तर-सांस्कृतिक सम्मान र सहिष्णुता (Tolerance) हो:

- **द्वन्द्व न्यूनीकरण:** जब समाजका मानिसहरूले आफ्नो धर्म र संस्कृतिलाई मात्र राम्रो नभनी अर्काको चाडपर्व, भाषा र रीतिथिति (जस्तै: दशैं, ईद, ल्होसार, छठ) लाई आदर गर्छन्, तब समाजमा साम्प्रदायिक दङ्गा वा सांस्कृतिक द्वन्द्व हुने सम्भावना समाप्त हुन्छ ।
- **राष्ट्रिय एकताको सुदृढीकरण:** सहिष्णुताले नागरिकहरूमा "हामी सबै फरक सङ्गीतका धून हौं तर एउटै गीत (नेपाल) का अङ्ग हौं" भन्ने अपनत्व र भ्रातृत्वको भावना बलियो बनाउँछ, जसले राष्ट्रिय सुरक्षा र विकासमा मद्दत पुऱ्याउँछ ।

२०. नेपालमा मानव बेचबिखनको स्वरूप परिवर्तन भई वैदेशिक रोजगारी र साइबर माध्यमबाट कसरी भइरहेको छ? सचेतनाका उपायहरू लेख्नुहोस्।

उत्तर: परम्परागत रूपमा मानव बेचबिखन भन्नाले महिला वा बालबालिकालाई फकाइफुल्याई वा जबर्जस्ती सिमाना कटाई भारतीय कोठीहरूमा बेच्ने कार्यलाई मात्र बुझिन्थ्यो । तर वर्तमान समयमा प्रविधि र विश्वव्यापीकरणसँगै यसको स्वरूप बदलिएको छ:

- **वैदेशिक रोजगारीको आवरणमा:** दलालहरूले आकर्षक तलब र सुविधाको प्रलोभन देखाई भिजिट भिसा (Visit Visa) वा अवैध बाटो (जस्तै: सेटिङ मार्फत खाडी मुलुक, अफ्रिका वा अमेरिका) बाट मानिसहरूलाई लैजाने र त्यहाँ पुऱ्याएर राहदानी खोस्ने, बन्धक बनाउने र जोखिमपूर्ण काममा लगाउने गरेका छन् ।
- **साइबर माध्यम (डिजिटल ट्र्यापिङ):** सामाजिक सञ्जाल (फेसबुक, इन्स्टाग्राम) मार्फत नक्कली प्रेम गर्ने, अनलाइन जागिरको झुटो अफर दिने वा

'मोडलिड' को प्रलोभनमा पारेर तस्बिर/भिडियो दुरुपयोग गरी बल्याकमेल गर्ने र अन्ततः बेचबिखनको जालमा फसाउने गरिएको छ ।

सचेतनाका उपायहरू:

- वैदेशिक रोजगारीमा जाँदा अनिवार्य रूपमा नेपाल सरकारको वैदेशिक रोजगार विभागबाट श्रम स्वीकृति लिएर र इजाजतपत्र प्राप्त म्यानपावर एजेन्सी मार्फत मात्र जाने ।
- सामाजिक सञ्जालमा अपरिचित व्यक्तिहरूले दिएको प्रलोभन (सस्तो उपहार, जागिर) मा विश्वास नगर्ने र आफ्नो व्यक्तिगत विवरण (OTP, ठेगाना) गोप्य राख्ने ।

समूह 'ग' (लामो उत्तर)

२१. "नेपालको व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाबिचको सम्बन्ध र शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त नै लोकतन्त्रको खम्बा हो।" यस कथनलाई नेपालको वर्तमान संवैधानिक अभ्यासको आधारमा विस्तृत रूपमा व्याख्या गर्नुहोस्।

उत्तर: फ्रान्सेली दार्शनिक मोन्टेस्क्युद्वारा प्रतिपादित शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त (Principle of Separation of Powers) अनुसार राज्यको निरंकुशता रोक्न र नागरिक स्वतन्त्रता जोगाउन राज्यका तीनवटै प्रमुख अङ्गहरू— व्यवस्थापिका (कानून बनाउने), कार्यपालिका (कानून कार्यान्वयन गर्ने), र न्यायपालिका (न्याय दिने/कानूनको व्याख्या गर्ने)— को काम, कर्तव्य र अधिकार छुट्टाछुट्टै हुनुपर्दछ । नेपालको वर्तमान संविधानले यस सिद्धान्तलाई र यससँगै जोडिएको 'नियन्त्रण र

सन्तुलन' (Checks and Balances) को व्यवस्थालाई लोकतन्त्रको खम्बाका रूपमा अङ्गीकार गरेको छ ।

नेपालको संवैधानिक अभ्यासमा यी तीन अङ्गबिचको अन्तरसम्बन्ध देहायबमोजिम छः

१. व्यवस्थापिका (सङ्घीय संसद): यसको मुख्य काम देशका लागि आवश्यक कानून निर्माण गर्नु हो । यसले कार्यपालिकामाथि पूर्ण नियन्त्रण राख्छ । संसदले प्रधानमन्त्रीको चयन गर्छ र सरकारले बदमासी गरेमा वा जनभावना विपरीत काम गरेमा 'अविश्वासको प्रस्ताव' पारित गरी सरकार (कार्यपालिका) ढाल्न सक्छ । साथै, न्यायपालिकाका न्यायाधीशहरूले संविधान विपरीत काम गरेमा संसदले 'महाभियोग' (Impeachment) लगाएर पदबाट हटाउन सक्छ ।

२. कार्यपालिका (सरकार): यसको काम व्यवस्थापिकाले बनाएका कानून र बजेट लागू गरी देशमा सुशासन र विकास कायम गर्नु हो । कार्यपालिकाका प्रमुख (प्रधानमन्त्री) र मन्त्रीहरू आफ्ना प्रत्येक कामको लागि व्यवस्थापिका (संसद) प्रति जवाफदेही हुनुपर्छ । कार्यपालिकाले संसदको अधिवेशन आह्वान वा अन्त्य गर्न राष्ट्रपतिसमक्ष सिफारिस गर्छ । न्यायपालिकाका न्यायाधीशहरूको नियुक्तिमा कार्यपालिका (संवैधानिक परिषद् र न्याय परिषद् मार्फत) को भूमिका रहन्छ ।

३. न्यायपालिका (अदालत): यसको काम स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा न्याय सम्पादन गर्नु हो । न्यायपालिकाले व्यवस्थापिका र कार्यपालिका दुवैमाथि निगरानी राख्छ । यदि संसदले संविधानसँग बाझिने गरी कुनै कानून बनायो वा कार्यपालिका (सरकार) ले नागरिक अधिकार हनन गर्ने कुनै निर्णय गर्‍यो भने न्यायपालिकाले 'न्यायिक

पुनरावलोकन' (Judicial Review) मार्फत त्यस्ता कानून वा निर्णयलाई बदर (अमान्य) गरिदिन सक्छ ।

निष्कर्ष: नेपालको संविधानले तीनवटै अङ्गलाई आफ्नो कार्यक्षेत्रमा स्वतन्त्रता दिएको छ भने अर्कोतर्फ एकले अर्कोलाई निरंकुश हुन नदिन अंकुश पनि लगाएको छ । यदि यी तीन अङ्गबिच आपसी समन्वय भएन वा कुनै एक अङ्गले अर्कोमाथि नाजायज हस्तक्षेप गर्‍यो भने लोकतान्त्रिक प्रणाली नै दुर्घटनामा पर्न सक्छ । त्यसैले यसको सन्तुलित अभ्यास नै लोकतन्त्रको मेरुदण्ड हो ।

२२. अफ्रिका महादेशलाई भौगोलिक र प्राकृतिक विविधताको महादेश किन भनिन्छ? त्यहाँको हावापानी, वनस्पति, आर्थिक क्रियाकलाप र पछिल्लो समयमा भइरहेको आधुनिक रूपान्तरणको विस्तृत समीक्षा गर्नुहोस्।

उत्तर: क्षेत्रफल र जनसङ्ख्या दुवै हिसाबले विश्वको दोस्रो ठुलो महादेश अफ्रिका हो । यस महादेशको बिच भागबाट भूमध्यरेखा, उत्तरी भागबाट कर्कट रेखा र दक्षिणी भागबाट मकर रेखा जाने भएकाले यसलाई अनुपम भौगोलिक र प्राकृतिक विविधताको महादेश भनिन्छ ।

१. हावापानी र प्राकृतिक वनस्पति: अफ्रिकामा जलवायुको चरम विविधता पाइन्छ । भूमध्यरेखीय क्षेत्रमा वर्षेभरि अत्यधिक गर्मी र दैनिक वर्षा हुने हुनाले यहाँ 'कङ्गो बेसिन' जस्ता घना, ओसिला र सधैं हरियो रहने सदाबहार वनजङ्गल (Equatorial Rain Forests) पाइन्छन् । यसको उत्तर र दक्षिणतर्फ जाँदा क्रमशः कम वर्षा हुने सभान्हा (Savanna) भनिने संसारकै उत्कृष्ट र विस्तीर्ण उष्ण घाँसे मैदान पाइन्छ, जहाँ ठुला-ठुला हिंस्रक वन्यजन्तु (सिंह, जिराफ, हात्ती) पाइने हुनाले यसलाई 'विश्वको खुल्ला चिडियाखाना' पनि भनिन्छ । महादेशको उत्तरी भागमा

विश्वकै सबैभन्दा ठुलो र सुक्खा साहारा मरुभूमि (Sahara Desert) र दक्षिणमा कालाहारी मरुभूमि रहेका छन्, जहाँ सिउँडी जस्ता काँडेदार वनस्पति मात्र पाइन्छन् ।

२. आर्थिक क्रियाकलाप: परम्परागत रूपमा अफ्रिकाको ठुलो जनसङ्ख्या जीवननिर्वाहमुखी कृषि र पशुपालनमा आश्रित छ । कङ्गो र नाइल नदी उपत्यकामा खेती गरिन्छ । यो महादेश खनिज स्रोतमा संसारकै सबैभन्दा धनी छ । यहाँ सुन, हिरा (दक्षिण अफ्रिकाको किम्बरले खानी), तामा (जाम्बिया), र पेट्रोलियम पदार्थको प्रचुर भण्डार छ । यद्यपि, पुँजी र प्रविधिको अभावका कारण विगतमा यहाँको खनिज कच्चा पदार्थकै रूपमा बाहिर निर्यात हुन्थ्यो ।

३. आधुनिक रूपान्तरणको समीक्षा: विगतमा यातायातको असुविधा, औपनिवेशिक शोषण र अशिक्षाका कारण यसलाई 'अँध्यारो महादेश' (Dark Continent) भनिन्थ्यो । तर एक्कासै शताब्दीमा अफ्रिका तीव्र रूपमा रूपान्तरण भइरहेको छ:

- विदेशी लगानी (विशेष गरी चीनको भूमिका): सडक, रेलवे, र खानी उत्खननमा ठुलो विदेशी लगानी भित्रिएसँगै पूर्वाधारको विकास तीव्र भएको छ ।
- सहरीकरण र प्रविधि: नाइजेरिया (लागोस), दक्षिण अफ्रिका (जोहानेसबर्ग), र केन्या जस्ता देशहरू बैंकिङ, मोबाइल प्रविधि (जस्तै: केन्याको M-Pesa डिजिटल भुक्तानी) र उद्योगको हब बनिरहेका छन् ।
- अफ्रिकी युनियन (AU): अफ्रिकी देशहरूको एकता र साझा बजार (AfCFTA) का कारण आन्तरिक व्यापार र राजनीतिक स्थिरता बढ्दै गएको छ ।

निष्कर्षमा, अफ्रिका अब गरिबी र पछौटेपनको पर्याय मात्र रहेन, बरु यो प्राकृतिक विविधता र आर्थिक सम्भावनाले भरिएको उदीयमान विश्व शक्तिका रूपमा रूपान्तरण हुँदैछ ।

२३. वि.सं. २००७ सालको क्रान्तिका राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक कारणहरू केलाउँदै, राणा शासनको अन्त्य र प्रजातन्त्र स्थापनामा 'दिल्ली सम्झौता' को भूमिका र यसका सर्तहरूको आलोचनात्मक विश्लेषण गर्नुहोस्।

उत्तर: नेपालको इतिहासमा वि.सं. २००७ सालको क्रान्ति एक युगान्तकारी घटना हो, जसले १०४ वर्ष लामो पारिवारिक, जहानियाँ र निरंकुश राणा शासनको अन्त्य गरी देशमा पहिलो पटक प्रजातन्त्रको ढोका खोल्न थाल्यो । यस क्रान्तिका बहुआयामिक कारणहरू यस प्रकार थिए:

क्रान्तिका प्रमुख कारणहरू:

- **राजनीतिक कारण:** राणाहरूले सम्पूर्ण राजकीय र प्रशासनिक अधिकार आफ्नै परिवारमा सीमित राखेका थिए । जनतालाई नागरिक स्वतन्त्रता र राजनीतिक दल खोल्ने अधिकार थिएन । वि.सं. २००३ सालमा स्थापित 'नेपाली राष्ट्रिय काङ्ग्रेस' (पछि नेपाली काङ्ग्रेस) को नेतृत्वमा राणाशाही विरुद्ध देशव्यापी सशस्त्र र शान्तिपूर्ण आन्दोलनको शङ्खघोष भयो । राजा त्रिभुवन पनि राणाहरूको बन्दी जीवनबाट मुक्त हुन चाहन्थे र उनले क्रान्तिलाई समर्थन गर्दै २००७ कात्तिकमा भारतीय दूतावास हुँदै दिल्ली शरण लिन पुगे ।
- **आर्थिक कारण:** देशको अधिकांश उब्जाउ भूमि र राजस्व राणाहरूले 'बिर्ता' का रूपमा आफ्नै परिवारका सदस्यहरूमा बाँडेका थिए । राष्ट्रको ढुकुटीलाई

व्यक्तिगत सम्पत्ति सरह खर्च गरिन्थ्यो भने जनता चरम गरिबी, चर्को कर र श्रम शोषण (बेगारी प्रथा) बाट प्रताडित थिए ।

- **सामाजिक कारण:** समाजमा सती प्रथा (अघिल्लो कालमा अन्त्य भए पनि) र दास प्रथाको धडधडी बाँकी नै थियो । सर्वसाधारणका छोराछोरीका लागि शिक्षा (दरबार स्कूलबाहेक) प्रतिबन्धित जस्तै थियो । चेतनाको कमी र सामाजिक विभेद उत्कर्षमा थियो ।

'दिल्ली सम्झौता' को भूमिका र सर्तहरूको आलोचनात्मक विश्लेषण: क्रान्ति उत्कर्षमा पुगेपछि र नेपाली काङ्ग्रेसको मुक्ति सेनाले धेरै ठाउँ कब्जा गरेपछि राणाहरू झुकन बाध्य भए । भारत सरकारको मध्यस्थतामा राजा त्रिभुवन, नेपाली काङ्ग्रेस र राणा प्रधानमन्त्री मोहन शमशेरबिच नयाँ दिल्लीमा वि.सं. २००७ माघमा एक त्रिपक्षीय सम्झौता भयो, जसलाई 'दिल्ली सम्झौता' भनिन्छ ।

यसका मुख्य सर्तहरू: १. जनताका प्रतिनिधिहरू सम्मिलित 'संविधान सभा' को निर्वाचन गरी प्रजातान्त्रिक संविधान बनाइने । २. राणा र नेपाली काङ्ग्रेसको आधा-आधा (५-५ जना) मन्त्री रहने गरी मोहन शमशेरकै प्रधानमन्त्रित्वमा अन्तरिम मन्त्रिपरिषद् गठन गरिने । ३. राजा त्रिभुवन पुनः गद्दीमा बस्ने र राजाको वैधानिक अधिकार पूर्ववत् रहने । ४. राजनीतिक बन्दीहरूलाई रिहा गरिने र आन्दोलनकारीले हतियार बुझाउनुपर्ने ।

आलोचनात्मक विश्लेषण:

- **सबल पक्ष:** यस सम्झौताले बिनाकुनै ठुलो रक्तपात निरंकुश राणा शासनको अन्त्य गऱ्यो, राजालाई जनताको पक्षमा ल्यायो र नेपालमा प्रजातन्त्रको जग बसाल्यो ।

- **दुर्बल पक्ष:** क्रान्ति गरिरहेको नेपाली काङ्ग्रेसलाई पूर्ण सत्ता दिनुको सट्टा फेरि उनै निरंकुश प्रधानमन्त्री मोहन शमशेरलाई प्रधानमन्त्री स्वीकार गर्नु क्रान्तिको मर्म विपरीत थियो । यो सम्झौता नेपालको भूमिमा नभई भारतको मध्यस्थतामा दिल्लीमा भएकाले यसले नेपालको राजनीतिमा भारतीय सूक्ष्म हस्तक्षेपको विजारोपण गर्‍यो, जसको नकारात्मक असर पछिसम्म देखियो । साथै, संविधान सभाको निर्वाचन गर्ने सर्त पूरा हुन ६ दशक (२०६४ साल) कुर्नुपर्‍यो ।

२४. नेपालमा तीव्र रूपमा भइरहेको बसाइँसराइ (Migration)का कारण ग्रामीण र सहरी क्षेत्रमा देखा परेका जनसङ्ख्यागत, सामाजिक र वातावरणीय समस्याहरू पहिल्याउँदै, व्यवस्थित सहरीकरण र ग्रामीण विकासका लागि ठोस सुझावहरू सहितको एउटा प्रतिवेदनको मस्यौदा तयार पार्नुहोस्।

उत्तर:

प्रतिवेदनको शीर्षक: नेपालमा तीव्र बसाइँसराइको प्रभाव र व्यवस्थापनका उपायहरू

१. **पृष्ठभूमि:** नेपालमा विगत केही दशकदेखि पहाडी तथा ग्रामीण क्षेत्रबाट तराई र सहरी क्षेत्रतर्फ (ग्रामीण-सहरी बसाइँसराइ) तीव्र रूपमा भइरहेको छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र आधुनिक पूर्वाधारको असन्तुलित वितरणका कारण मानिसहरू आफ्नो थातथलो छाडी सहर पस्ने क्रम बढ्दो छ, जसले गर्दा ग्रामीण र सहरी दुवै क्षेत्रमा बहुआयामिक समस्याहरू सिर्जना भएका छन् ।

२. **बसाइँसराइबाट सिर्जना भएका मुख्य समस्याहरू:**

- अ) ग्रामीण क्षेत्रमा परेका प्रभावहरू:

- **जनसङ्ख्यागत:** युवा र दक्ष जनशक्ति सहर वा विदेश पलायन हुँदा गाउँहरूमा वृद्धा र बालबालिका मात्र बाँकी छन्, जसलाई 'वृद्ध समाज' वा 'घर कुरुवा समाज' को समस्या भनिन्छ । लैङ्गिक असंतुलन बढेको छ ।
- **सामाजिक/आर्थिक:** गाउँका उर्वर कृषि योग्य भूमिहरू बाँझो (Fallow land) भएका छन्, जसले देशको खाद्यान्न आयात बढाएको छ । रैथाने श्रम सीप र सामाजिक मेलापात (परम्परागत अर्मपर्म प्रथा) हराउँदै गएको छ ।
- **आ) सहरी क्षेत्रमा परेका प्रभावहरू:**
 - **जनसङ्ख्यागत र वातावरणीय:** सहरहरूमा जनसङ्ख्याको घनत्व धान्ने नसक्ने गरी बढेको छ । सवारी साधनको चापले वायु र ध्वनि प्रदूषण आकासिएको छ । नदी किनारमा फोहोरमैला विसर्जन र सुकुम्बासी बस्ती (Slums) बढ्दा सहरी वातावरण कुरूप बनेको छ ।
 - **सामाजिक/पूर्वाधारमा चाप:** खानेपानीको हाहाकार, ढल निकासको समस्या, र सडक जाम दैनिक नियति बनेको छ । कोठा भाडा र खाद्यान्नको मूल्यवृद्धि हुँदा न्यून आय भएकाहरूको जीवन कष्टकर बनेको छ र सहरी अपराधहरू बढेका छन् ।

३. व्यवस्थित सहरीकरण र ग्रामीण विकासका लागि ठोस सुझावहरू (सुझावहरू):

- १. 'स्मार्ट सिटी' र उपग्रह सहर (Satellite Towns) को विकास: काठमाडौँ वा पोखरा जस्ता मुख्य सहरहरूको चाप घटाउन तिनको वरिपरि व्यवस्थित पूर्वाधार सहितका नयाँ स्याटेलाइट सहरहरू निर्माण गरिनुपर्छ ।

- २. ग्रामीण क्षेत्रमा आर्थिक क्रियाकलापको विस्तार: गाउँमै साना तथा घरेलु उद्योग, आधुनिक व्यावसायिक कृषि, र कृषि प्रशोधन केन्द्रहरू स्थापना गरी युवाहरूलाई गाउँमै रोजगारको ग्यारेन्टी गरिनुपर्छ ।
- ३. एकीकृत पूर्वाधार विकास (Rurban Strategy): गाउँ र सहरको दूरी कम गर्न ग्रामीण क्षेत्रमा गुणस्तरीय सरकारी विद्यालय, शिक्षण अस्पताल, सडक, र भरपर्दो इन्टरनेटको पहुँच पुऱ्याउनुपर्छ, ताकि मानिसहरू आधारभूत सेवाकै लागि सहर बस्न बाध्य नहुन् ।
- ४. भूमिसुधार र कडा आवास नीति: कृषियोग्य जमिनलाई जथाभावी प्लटिङ (भूमिया माफियाकरण) गर्न रोक्ने र सहरी क्षेत्रमा अनिवार्य रूपमा 'अपार्टमेन्ट' वा भर्तिकल आवास प्रणाली लागू गर्ने ।

४. निष्कर्ष: बसाइँसराइ रोक्न बल प्रयोग गरेर सम्भव छैन, बरु विकासको विकेन्द्रीकरण गरेर मात्र यसलाई सन्तुलनमा राख्न सकिन्छ । सङ्घीयताको मर्म अनुसार स्थानीय सरकारले आफ्ना क्षेत्रमा 'गाउँको विकास, सहरको सुविधा' पुऱ्याउने नीति दृढताका साथ लागू गर्नुपर्छ ।

प्रतिवेदक: कक्षा १० का विद्यार्थी समूह, सामाजिक अध्ययन विभाग ।

बिद्यार्थी भाइबहिनी !

तपाइलाइ कुन कक्षाको सामाजिक विषयको नोट चाहिन्छ ? कमेन्ट बक्समा लेख्नहोला है ।

Teacher LP Joshi